

Fluxos migratoris a la ciutat metabòlica

Transformació urbana, immigració i
ciutat global

Marta Serra Permanyer

PID_00199813

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. La condició immigrant des de la noció de ciutat metabòlica	9
1.1. La ciutat i els fluxos migratoris	9
1.2. La ciutat metabòlica	9
1.2.1. Ciutat tradicional, ciutat industrial, ciutat global	10
1.2.2. Conseqüències regressives de la ciutat global	16
2. Fluxos migratoris com a petjada ecològica	28
2.1. La petjada ecològica com a indicador de desenvolupament d'una ciutat	28
2.2. Moviments migratoris com a sistema de suport energètic	32
2.2.1. Cas d'estudi: metabolisme urbà entre San Diego i Tijuana	33
3. Polítiques espacials de segregació i discontinuïtat a la ciutat global	40
3.1. Migracions a la ciutat	40
3.2. Les noves fronteres urbanes	41
3.3. Espai públic com a espai crític	47
3.3.1. Envers la construcció utòpica de l'espai urbà d'acollida	47
3.3.2. La ciutat com a espai receptor: envers la negació de l'espai públic	50
3.4. Gentrificació com a desplaçament de capacitat representacional	52
3.4.1. Ciutat Vella a Barcelona com un cas d'exemplificació ..	55
4. Consideracions per a un urbanisme integrador	63
Resum	66
Bibliografia	67

Introducció

Aquest mòdul presenta, dins de l'assignatura de *Globalització i moviments migratoris*, la ciutat com a contrucció geopolítica i articulació de fluxos en moviment. Si bé els moviments migratoris poden ser definits des de múltiples camps d'estudi (antropologia, ciències socials, economia, geografia, entre altres), aquest mòdul té com a punt de partida la **ciutat** entesa des dels estudis urbans i les pràctiques espacials.

Atès que el procés d'urbanització ha substituït el fenomen de la industrialització i la ciutat global és el reflex del monopoli del capitalisme avançat, la relació que s'estableix entre la condició immigrant i la ciutat contemporània es pot abordar des de múltiples enfocaments. Entenent la ciutat, segons Henri Lefebvre (1968), com un lloc de creació de significats productius, el mòdul destaca les formes que adquireix per a produir-se a si mateixa, com a mecanisme metabòlic d'entrada i sortida d'energies que representa.

En aquest mòdul presentem la relació entre immigració i ciutat a partir d'entendre-la des de dues parts complementàries:

- D'una banda (apartats primer i segon), presentarem la ciutat global com a mecanisme insostenible, és a dir, la ciutat com a agent motor de moviments migratoris quant a les seves dependències i efectes generats sobre els moviments migratoris a partir d'aquests amb la finalitat d'analitzar les migracions des d'un enfocament metabòlic i ambiental.
- D'altra banda (apartats tercer i quart), us convidarem a identificar les dinàmiques de transformació procedents de polítiques urbanes i òrgans de poder, és a dir, les pràctiques espacials de distribució de la població immigrada dins de la ciutat, però sense perdre de vista les tàctiques de resistència que resituen i retornen a l'immigrant un paper actiu i no aïllat del sistema de la ciutat, reconeixent a l'urbanisme la seva responsabilitat en els processos inclusius.

Com respon la ciutat al fenomen de la migració? Com s'articula l'espai urbà com a espai receptor del flux migratori? Quines polítiques espacials fomenten la segregació o la integració? Com es reapropia la gent dels espais? Quins són els nous usos de l'espai? Com es transforma l'espai públic arran de la immigració?

Entendre l'espai de la ciutat com a empremta que conté diferents migracions ens permetrà entendre la influència i el paper clau (i sobretot condicionant) dels mecanismes de transformació urbana que contribueixen a la construcció del significat del concepte *immigrant* en l'imaginari sociocultural dels ciu-

tadans. Si som capaços de comprendre la ciutat des d'una aproximació metabòlica, és a dir, entendre-la com una sortida i entrada constant de fluxos energètics (materials, de capital econòmic, humans i de mà d'obra), podrem contribuir també a desqualificar l'estigma creixent sobre els fluxos migratoris tot comprnent el "qualificatiu" com un atribut circumstancial i en tot cas temporal del qual qualsevol ciutadà forma part pel fet de ser humà i pur flux d'energia posat en circulació.

En definitiva, explorar què hi ha de social en l'estructura de l'espai servirà per a preguntar-nos com la forma de la ciutat està determinada per la distribució dels moviments migratoris i com la forma de l'espai respon a la integració de tals moviments. A continuació ens endinsarem, doncs, a comprendre el paper que té l'urbanisme en l'acceleració dels fluxos migratoris, redistribuint espacialment el col·lectiu immigrant i contribuint a la construcció social d'aquest atribut circumstancial.

Objectius

Amb l'estudi d'aquest mòdul, assolireu els objectius següents:

- 1.** Comprendre la **ciutat com a organisme** i també els efectes que tal desenvolupament urbanoindustrial provoca als països menys desenvolupats econòmicament. Ser conscients de la **petjada ecològica** o deute que implica el benestar d'uns en detriment d'altres i reconèixer les **dues cares** de la globalització.
- 2.** Convidar a un **canvi de mirada** o de marc perceptiu a l'hora de reconèixer la condició immigrant com a construcció cultural condicionada per la definició politicoespacial de la ciutat.
- 3.** Reconèixer **processos de transformació** urbana a la ciutat contemporània i també els seus efectes sobre la població en qüestions d'inclusió o exclusió.
- 4.** Establir un marc de criteris que des del projecte urbà poden contribuir a una **ciutat més inclusiva** tot fomentant la capacitat d'agència del ciutadà i explorant pràctiques comunitàries com a catalitzadors per a la integració.

1. La condició immigrant des de la noció de ciutat metabòlica

Preguntar-se el perquè del paper de les ciutats com a agent atractor d'un flux irrefrenable de persones condueix a recordar la cèlebre frase de l'urbanista Peter Marcuse, "la falta de llar existeix no perquè no funcioni el sistema, sinó perquè aquesta és la manera com el sistema funciona" referint-se al creixent nombre de persones indigents que vivien als carrers de Nova York als anys vuitanta.

1.1. La ciutat i els fluxos migratoris

Actualment és possible afirmar que la immigració i el flux de persones existeix **no perquè el sistema no funciona de manera correcta, sinó perquè "aquesta" és la manera com funciona el sistema**, és a dir, que existeix perquè tal realitat sustenta les polítiques econòmiques d'esperit neoliberal generadores de la ciutat global i dels conflictes geopolítics que hi estan associats, i hi respon. Entendre que la immigració es comporta com un flux de desplaçaments voluntaris i involuntaris d'un lloc a un altre del planeta no és una conseqüència sinó un símptoma, un reflex i un avís del funcionament intrínsec de les maneres de fer de la **gran urbs**.

El primer propòsit d'aquest apartat consisteix a començar a percebre la **ciutat global** com a agent motor i alhora dependent dels moviments migratoris.

Cal destacar que aquesta funció generadora de migració de la ciutat no recau de manera absoluta ni única sobre la ciutat mateixa, ja que són moltes les variants que influeixen en la circulació de fluxos migratoris. La condició immigrant de l'individu és alhora agent, encara que en aquest mòdul incidirem en els efectes del disseny urbà en relació amb aquesta capacitat d'agència.

1.2. La ciutat metabòlica

Centrant-nos a relacionar la ciutat global amb els moviments migratoris, introduïrem a continuació tres subapartats que conviden al canvi de mirada i percepció de la condició migratòria a partir del concepte de **ciutat metabòlica**. Per a això, esmentarem algunes teories procedents d'autors que s'emmarquen en la transversalitat entre l'economia ecològica, les ciències ambientals, la psicologia, l'urbanisme o la sociologia urbana. Tal encreuament de coneixements ens porta a:

a) revisar el procés de formació de la ciutat globalitzada amb la finalitat de comprendre'n les transformacions en relació amb el fet d'acollir fluxos migratoris però també de generar-los. Explorar l'herència de la ciutat industrial, i anteriorment la tradicional, servirà aquí també per a comparar la dependència o gestió de la migració en altres models de ciutat no globalitzada.

b) detectar les conseqüències regressives que provoca el creixement il·limitat de la ciutat global supeditada als beneficis econòmics, identificant com a causes del mitificat "desenvolupament" les condicions de mobilitat, insostenibilitat ambiental (a força d'entendre la ciutat com a metabolisme urbà) i la polarització o deterioració social, provocats per les relacions de dependència que la petjada ecològica de la ciutat global genera.

c) comprendre, com a resultat dels dos apartats anteriors, els **moviments migratoris** com a sistema de suport d'una ciutat insostenible i com a petjada ecològica creixent i simptomàtica, percebent el fet de la migració com a flux energètic i reconstruint l'espacialitat urbana a partir de l'encreuament i la interacció de tals fluxos.

1.2.1. Ciutat tradicional, ciutat industrial, ciutat global

Hi ha altres models de ciutat no globalitzada que permeten entendre per què la ciutat actual actua com a agent dependent dels fluxos migratoris. La ciutat i les formes de vida que hi estan associades mai no s'han vist tan allunyades de la naturalesa com en l'era global actual. La transició entre els models de ciutat tradicional, industrial i global s'ha produït d'una manera tan accelerada que ha comportat canvis estructurals en les formes de vida i comportament poblacional i també efectes en la configuració espacial de les grans urbs del segle XX i XXI, on actualment resideix el 69,2% de la població mundial. Tal procés és descrit per l'investigador espanyol en economia ecològica José Manuel Naredo a l'article "Ciudades y crisis de civilización" (2000). Naredo exposa que si bé en l'època clàssica la responsabilitat de transformar la societat i millorar les condicions de vida requeia sobre l'"individu" i el seu poder com a actor o persona política, actualment tal responsabilitat ha estat traslladada

José Manuel Naredo

Nascut el 1942, doctor en Ciències Econòmiques, diplomad de l'Escola Superior d'Estadística i membre de Cos Superior d'Estadístics Facultatius de l'Estat. És un dels principals investigadors espanyols en economia ecològica, i combina reflexions sobre la ciència econòmica amb anàlisi sobre el funcionament dels sistemes agraris, urbans i industrials en relació amb els recursos naturals. Entre les seves obres més recents en relació amb la integració social i ecològica, destaca "Bases sociopolíticas para una ética ecológica y solidaria" (2004).

a l'“economia”, agent que ha pres el lideratge i protagonisme i ha creat relacions de supeditació i “ments” guiades per la racionalitat econòmica servil al capitalisme dominant.

Altres autors destaquen que hi ha altres teories procedents de l'antropologia política que atribueixen a l'individu la capacitat d'agència activa i de transformació del medi (per exemple, Albert Roca), i posen l'èmfasi no tant en l'economia com a factor determinant del comportament i els afectes ambientals sinó en els mecanismes socioculturals com a generadors de control i de poder en l'àmbit espacial. Aquesta altra òptica no tan determinista permet matisar el fet de supeditar l'home al sistema econòmic i alhora trobar-hi el denominador comú i punt de partida, que consisteix a reconèixer els valors ambientals íntimament lligats als socials i representats en les maneres d'habitar a la ciutat, tal com Albert Roca reconeix en les societats tradicionals africanes.

Per exemple, en l'antiguitat, i encara en l'edat mitjana, les ciutats responien al model tradicional o orgànic, és a dir, eren (i en molts casos encara avui són) formes d'associació humana basades en l'autoregulació a partir dels cicles naturals del territori que els era propi, i per tant el seu creixement estava limitat per les oportunitats que oferia el seu entorn. Un exemple de model de ciutat tradicional són les ciutats que no creixien més enllà de les seves muralles envoltades d'hortes que alimentaven la seva població, o bé (fora de l'àmbit europeu) les casbes envoltades pels oasis en els climes més secs com en els territoris i assentaments de comunitats del Magrib.

Però amb la industrialització va aparèixer el nou **model de ciutat industrial o urbana** basada a aconseguir un cost inferior del producte a força de substituir treball per energia fòssil. L'energia produïda per la màquina de vapor (a força de carbó) permetria augmentar la productivitat, reduir els costos amb menys mà d'obra i desalienar l'home respecte de la seva dependència de l'entorn. Imaginem Londres o París al segle XIX quan la fe efervescent en el “progrés” industrial donava lloc al creixement desmesurat de la població urbana causat per les enormes migracions del camp a la ciutat, del medi rural al medi urbà.

Ben aviat es faria necessari atendre i revisar una de les primeres conseqüències de tal desenvolupament irrefrenable: l'alt índex de mortalitat a causa de la falta de satisfacció de necessitats bàsiques que requeria el creixent nombre de població. Insalubritat, mala habitabilitat i falta de recursos del propi territori van provocar l'obertura d'una nova via que donaria una solució parcial a tal problema: la higienització, l'augment de disponibilitat de recursos en territoris no propis, i lliurar-se dels residus i la contaminació generats en el medi urbà. Les reformes urbanes que Hausmann va fer al París del segle XIX obrint amples vies de comunicació i substituint el vell i oprimat parcel·lari per illes i blocs de grans dimensions són un exemple d'aquest model de ciutat.

Albert Roca Álvarez

Doctor en Antropologia Social i Cultural per la Universitat de Barcelona (1995) i professor titular de la Universitat de Lleida, ha centrat la seva investigació en antropologia política i antropologia cognitiva a partir de les societats africanes. Basa la seva investigació en les relacions de poder tradicionals i les formes de poder al món postcolonial, els mecanismes socioculturals de control o alliberament de la violència, l'utilitarisme dels sistemes de coneixement tradicionals i la seva inserció en el capitalisme. Recentment també se centra en l'accés als recursos naturals de tals societats. Referències:

- Albert Roca Álvarez, en “Protagonistas de África Vive”.
- Albert Roca Álvarez, “En pos del horror ordenado: Lecciones congoleñas”.

“Se pudo mejorar así el confort y la limpieza del medio ambiente urbano, pero a base de ocupar más suelo, de utilizar más recursos foráneos y de llevar al extraradio una contaminación acrecentada, aumentando por todo ello las necesidades de transporte.”

Naredo, “Ciudades y crisis de civilización” (pàg. 3, 2000).

La confiança en el capitalisme i en els aspectes benèfics del creixement econòmic (i urbà) iniciaria un consum energètic accelerat de conseqüències regressives en l'àmbit ambiental i social, que prosseguiria fins als nostres temps. El capitalisme del model de ciutat industrial portaria al model de ciutat global actual, basada encara en el principi d'augmentar els beneficis a costa de la **deterioració de tercers**.

“Como es sabido, el capitalismo orientó la gestión del mundo físico desde el universo de los valores monetarios para maximizar los beneficios. Este criterio de gestión es una máquina potentísima de deterioro del patrimonio (natural y construido) de la sociedad: «los agentes económicos» tratan de favorecer su beneficio particular forzando sus ingresos a base de explotar bienes «libres» o de terceros o trasladando sus costes sobre otros «agentes» o territorios que quedan fuera de su ámbito contable. Este principio de acrecentar beneficios privados a costa del deterioro público o de terceros es el que originó la crisis de la urbanización masiva que trajo consigo el capitalismo industrialista del XIX.”

Naredo, “Ciudades y crisis de civilización” (pàg. 3, 2000).

En comptes d'eradicar el problema d'arrel i limitar el creixement urbà, creixeran els efectes sobre aquests “altres agents” o “tercers” en territoris aliens, llunyans, no visibles, que es veuran espoliats a causa d'aquest trasllat de costos, i en resultarà deteriorada la riquesa i l'equilibri ambiental en matèria de recursos, tot empobrint-ne l'economia del país i forçant la població a migrar a la recerca de millors condicions de vida. Així doncs, podem destacar que el creixement de la ciutat té com a conseqüència no visible l'**activació d'emigració** en altres països per causa de la dependència de recursos.

Com a conseqüència de l'augment de beneficis a costa de tercers, el **model de ciutat global** continua augmentant els beneficis a força de reduir els costos, però amb una diferència bàsica i estructural: si el model de ciutat industrial es va haver d'enfrontar a les altes taxes de mortalitat que va superar a força de projectes d'higienització, la ciutat contemporània es veu marcada i condicionada a més per la **baixa taxa de natalitat** provocada per unes condicions de vida econòmiques poc assequibles. És aquí on la **immigració contemporània**, que com a pràctica es constitueix a partir de les seves pròpies dinàmiques, es veu afectada per les polítiques econòmiques des d'un doble fenomen: d'una banda, la immigració passa de ser la **sortida** dels països d'origen deteriorats per la pressió dels països desenvolupats a ser, d'altra banda i doblement, una **demanda** dels països desenvolupats per falta no solament de recursos naturals sinó de mà d'obra, de recursos ara humans a causa de la impossibilitat d'autoreproducció de la ciutat global.

Les conseqüències de la baixa taxa de natalitat de les ciutats “del futur” van ser ja previstes pels sociòlegs de l'anomenada Escola de Chicago com a indicis dels processos d'urbanització occidental.

“La **incapacidad de la población urbana para reproducirse** parece ser una consecuencia biológica de una combinación de factores en el complejo de la vida urbano, y el descenso de la tasa de natalidad puede considerarse en general uno de los indicios más significativos de la urbanización del mundo occidental.”

Wirth, “El urbanismo como forma de vida” (pàg. 48, 1938).

Tal línia investigadora va detectar que fenòmens com la immigració no eren un “efecte” provocat per la ciutat, sinó precisament una necessitat estructural d’aquesta per a afavorir el seu creixement. La ciutat començava a ser ja concebuda des de comportaments propis dels organismes vius (com una entitat que creix i que es reproduïx), encara que, a diferència dels éssers vius, mai no mor i no s’autoreproduïx per si sola. En aquest sentit, Wirth (1938) detectava ja que el sistema capitalista concebia la immigració com a **demanda** d’energia per al desenvolupament de les ciutats. Segons aquesta aproximació, els fluxos migratoris serien generats per a satisfer la incapacitat d’autoreproducció de la població de la ciutat, reproducció necessària per a mantenir el seu grau de desenvolupament i augment de beneficis. Reclutar, mobilitzar, demanar o agafar en préstec a poblacions procedents (sia de fora la ciutat mateixa, del camp, d’altres ciutats o països) formarà part de les estratègies de creixement de la ciutat globalitzada.

“Dado que la población de la ciudad no se reproduce a sí misma, ha de reclutar sus inmigrantes en otras ciudades, en el campo y [...] en otros países” (Wirth, 1938, pàg. 37).

Louis Wirth, sociòleg urbà, va establir les relacions entre les característiques biològiques d’una ciutat i els seus efectes a escala sociològica i organitzativa, exemplificades en el desequilibri entre “consumir” i “produir” energia (és a dir, entenent el flux de persones com a capacitat energètica).

“Estas características biológicas de la población urbana tienen importancia sociológica, no sólo porque reflejan el modo de existencia urbano, sino también porque condicionan el crecimiento y el predominio de las ciudades en el futuro y su organización social básica. **Como las ciudades son consumidoras más que productoras de individuos**, el valor de la vida urbana y la valorización social de la personalidad no escapan al influjo de la relación entre muertes y nacimientos.”

Wirth, “El urbanismo como forma de vida” (pàg. 48, 1938).

Així doncs, el **model de ciutat global** (o conurbació), es defineix com a aglomeració urbana que actua com a **pol atraient de capital** (humà i de recursos econòmics) i al seu torn és una necessitat per a poder garantir-ne la permanència i activitat en creixement constant. Els **efectes** de tal atracció es veuen reflectits en les desigualtats socials i ambientals a dos nivells:

- D’una banda, augmentant la pressió i el deteriorament a tercers: exactament a “altres” agents, els quals estan sofrint les conseqüències d’un

Lectura complementària

Louis Wirth (1938). *El urbanismo como forma de vida*. Publicat originalment en *The American Journal of Sociology* (núm. XLIV, pàg. 1-24). Chicago: University of Chicago Press.

Traduït a l’espanyol com a primer capítol de M. Fernández-Martorell i altres (1988). *Leer la ciudad: Ensayos de antropología urbana* (pàg. 29-53).

Louis Wirth (1897-1952)

Va ser un dels reconeguts sociòlegs urbans pertanyent a l’**Escola de Chicago**, que juntament amb Park, Thomas o Burgess van concebre la immigració a la ciutat com una condició estratègica per a la seva funció dins de l’economia global, imatge cosmopolita i heterogenètica.

desenvolupament que no comparteixen i que es veuran forçats a desplaçar-se i contribuir a l'augment del fenomen de moviments migratoris.

- D'altra banda, afectant la configuració formal i organitzativa mateixa de la ciutat i influint a més en els modes de vida urbana que podem percebre com a zones d'exclusió dins de la mateixa ciutat desenvolupada.

Per tant, els usos del sòl, els valors immobiliaris, l'estructura parcel·lària i la morfologia urbana (la forma de la ciutat), la zonificació o especialització de la ciutat, les polítiques d'accés a l'habitatge i les fases del mecanisme material de la ciutat no es poden entendre com a fenòmens aïllats desvinculats de les polítiques d'immigració per a les estratègies de creixement de la ciutat.

Veiem, doncs, que el fet d'exigir recursos a altres països amplia els efectes del creixement de la ciutat globalitzada cap al desequilibri entre el medi ambiental i el social, tant en aquests "altres països", com en la mateixa ciutat "desenvolupada".

"Un grave problema de fondo ligado al actual proceso de urbanización es el que plantea el indiscutido afán de extender a todo el mundo los patrones urbanos de vida de las metrópolis mundiales, cuando estos patrones se muestran hoy inviables para el conjunto de la población: su generalización plantea unas exigencias en recursos y residuos que se salen del limitado entorno planetario, evidenciando esta imposibilidad."

Naredo, "Ciudades y crisis de civilización" (pàg. 7, 2000).

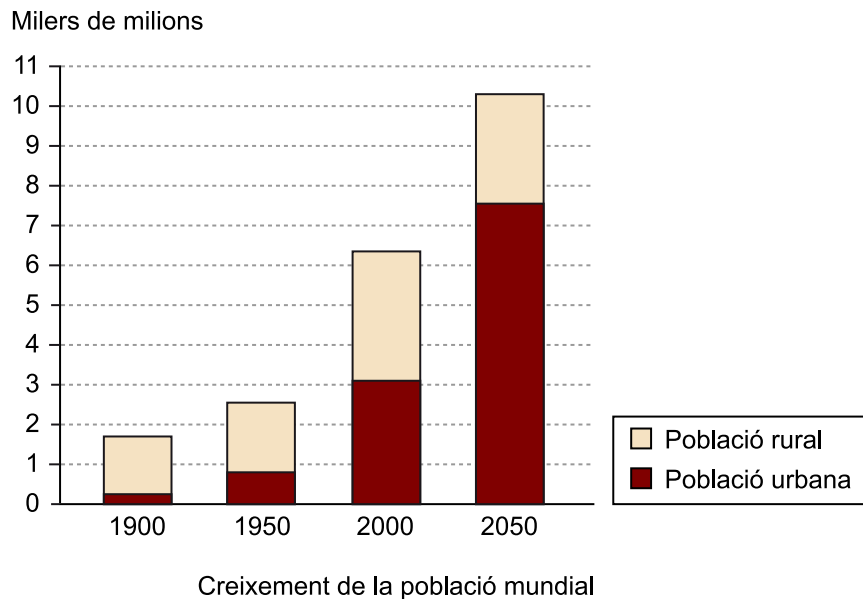
L'esquema de la figura 1 mostra la dinàmica de **creixement de la població mundial** tot comparant la que resideix a la ciutat respecte a la que viu en condicions rurals, des de l'inici del segle XX fins a les previsions per a l'any 2050. Podem percebre com des de l'any 2000 la meitat de la població mundial viu en ciutats i continua en via de creixement exponencial (és a dir, no de manera lineal sinó parabòlica: en el mateix interval de temps, augmenta cada vegada més). Si la població mundial urbana està creixent com mai, però alhora la seva taxa de natalitat és la més baixa que mai ha existit, la immigració resulta, doncs, el fenomen que suporta tal compensació entre una natalitat baixa i un creixement accelerat, sia del camp a la ciutat o bé entre països. Si les expectatives de creixement per a les ciutats globals es constaten així d'altres, les expectatives de mobilitat i desplaçament de persones, els moviments migratoris, continuaran destinats a créixer sempre que aquest creixement estigui motivat pel benefici financer i per la mediatització de les imatges representatives d'"una vida millor".

Lectura complementària

Richard Rogers i Philip Gumuchdjian (2000). *Ciudades para un pequeño planeta*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili.

Publicació que permet comprendre els efectes que la planificació urbanística de les ciutats té sobre les vides quotidianes i l'impacte negatiu que representa sobre el medi ambient.

Figura 1. Creixement exponencial de la població mundial

Font: Rogers (2000, pàg. 1/4).

Reconeixent altres característiques intrínseques a la globalització a part del benefici econòmic, cal destacar el paper del fenomen mediàtic que mobilitza i posa en circulació una infinitat d'imatges "representatives" de formes de vida lligades a la idea de desenvolupament de les grans ciutats. Tals imatges globalitzades exerciran també una funció atraient per a molts joves de països menys desenvolupats econòmicament a la recerca de poder viure i materialitzar els *inputs* que constantment reben (imaginem sèries televisives, imatges en revistes, informació a través de les xarxes socials i els mitjans de comunicació, el cinema, etc.) convertides en estímuls que solen transcendir el territori local.

Els efectes i el poder de tal imaginari sostingut pels mitjans de comunicació han estat desenvolupats per l'antropòleg cultural Arjun Appadurai. Appadurai investiga els efectes i la influència de l'estètica mediàtica i de les polítiques de la imatge quant al fenomen de la globalització. Appadurai argumenta que el **paisatge mediàtic** projectat per la societat de l'espectacle de la ciutat desenvolupada alimenta l'**imaginari social** de qualsevol ciutadà en qualsevol lloc del planeta i provoca formes de desig i fantasies alienants que afavoriran els moviments migratoris a la recerca d'imaginari urbans on tot sembla possible.

La **capacitat d'agència de la imaginació** entesa com a pràctica es constitueix, doncs, com un altre fenomen d'atracció i mobilitzador característic de la ciutat globalitzada. El **poder de la imatge** generarà aspiracions al cosmopolitisme, fascinació per un món nou i, per tant, diferenciació i més distància entre l'observador (immigrant) i l'esdeveniment (o producte), i s'obtindrà com a resultat un augment de la immigració i moviments motivats per l'esperança i el desig.

Arjun Appadurai (1949)

Antropòleg sociocultural d'origen indi. Investigador en el camp de la cultura visual i l'economia en el marc de la globalització, i docent en la Steinhart School of Culture, Education and Human Development de la Universitat de Nova York. Entre les seves obres més conegudes destaquen *Fear of small numbers* (2006), *Modernity at large* (1996) o *Worship and conflict under colonial rule* (1981).

“Cada vez más gente parece que imaginara a diario la posibilidad de que, en un futuro, ellos o sus hijos vayan a vivir o a trabajar a otros lugares, lejos de donde nacieron. Esta es **la resultante del aumento del índice migratorio, tanto a nivel de la vida social nacional como global**. Otros son llevados a la fuerza a sus nuevos lugares, como nos lo recuerdan los campos de refugiados en Tailandia, Etiopía, Tamil Nadu o Palestina. Estas personas tienen que mudarse y llevar con ellos la capacidad de imaginar y plantearse otras formas de vida. Finalmente está el caso de aquellas personas que se mudan en busca de trabajo, riquezas y oportunidades a raíz de que sus situaciones se han vuelto intolerables. [...] Podríamos hablar de diásporas de la esperanza, diásporas del terror y diásporas de la desesperación. Pero en todos los casos, estas diásporas introducen la fuerza de la imaginación, ya sea como memoria o deseo, en la vida de mucha de esta gente, así como en mitografías diferentes a las disciplinas del miedo y el ritual de corte clásico.”

Appadurai, “La aldea global” (2000).

El poder de la imatge i l'externalització del consum de recursos es converteixen, per tant, en mecanismes que la ciutat té per a continuar creixent, atraient immigració, i en conseqüència, consumint. El perill d'extinció de recursos naturals augmentarà, i també **l'alienació ideològica i la divisió social** afavoriran les conseqüències regressives de la ciutat global.

Richard Rogers (2000), arquitecte i investigador en planificació urbanística sostenible, descriu què implica que el creixement poblacional sigui exponencial. En paraules seves, equival a l'aparició d'una nova metròpoli cada mes.

“En 1900, sólo una décima parte de la población vivía en ciudades. Hoy día, por primera vez en la historia, lo hace la mitad de la población mundial, y en un plazo de treinta años ese índice puede llegar a los tres cuartos de la población. **La población urbana se incrementa en 250.000 personas al día, lo que equivale aproximadamente a la aparición de un nuevo Londres cada mes.**”

Rogers, *Ciudades para un pequeño planeta* (pàg. 1/4, 2000).

Si la població no creix al món occidentalitzat però les ciutats creixen a ritme accelerat, significa que els moviments migratoris (sia del camp a la ciutat, o bé entre països) augmenten de manera accelerada.

1.2.2. Conseqüències regressives de la ciutat global

Podem considerar conseqüències regressives, és a dir, perilloses per al futur, aquelles que posen en perill els límits de recursos del planeta i a més deterioren i perjudiquen les condicions de vida i els hàbitats urbans. En relació amb l'augment de fluxos i de demandes, les conseqüències impliquen la mobilització de recursos i persones, la ciutat com a mecanisme insostenible i la polarització social.

Tot ha estat mobilitzat

Quan el sistema urbà local queda esgotat a escala energètica, necessita sortir a fora i manllevar altres recursos. Si a tal dinàmica hi sumem el poder de la imatge projectada pels mitjans de comunicació, el resultat és un augment de mobilitat i circulació de diversos tipus d'energia: fòssils, renovables, nuclear, aliments, béns materials, però també persones. Les persones també han estat mobilitzades en forma de fluxos migratoris; un exemple clar és la ciutat de

Mèxic, que en menys d'un segle ha passat de 100.000 habitants a 20 milions d'habitants, i que actualment continua creixent rebent onades migratòries procedents del camp a un ritme de 80.000 persones al mes (Rogers, 2000, pàg. 2/27).

L'energia necessària per a suportar tal creixement poblacional genera més demanda de recursos (atesa la necessitat d'invertir en infraestructures com aeroports i carreteres, mitjans de comunicació, serveis, ocupació i la satisfacció de les necessitats bàsiques), però al seu torn es retroalimenta la necessitat de més gent entesa com a energia potencial i com a recursos. És a dir, **la migració de persones provoca a escala energètica, i per al manteniment de la ciutat, més demanda i retroalimentació de persones**. Com més creixement, més flux migratori és requerit. No serà, doncs, sorprenent adonar-se que el consum d'energia fòssil (no renovable, com el carbó, el petroli o el gas) durant un any del nostre context global, sigui equivalent, a escala mundial, a la mateixa energia fòssil consumida durant tot el segle XIX!

“A escala mundial, se consume actualmente en un año tanta energía fósil como en todo el siglo XIX. El consumo de energía «sin límites» ha transformado, prácticamente, la totalidad de ecosistemas en el mundo, **poniendo en circulación, a su vez, ingentes cantidades de recursos naturales y de personas**. Literalmente, todo ha sido movilizado.”

Rueda, “Metabolismo urbano: la ecuación de la sostenibilidad” (pàg. 177, 2009).

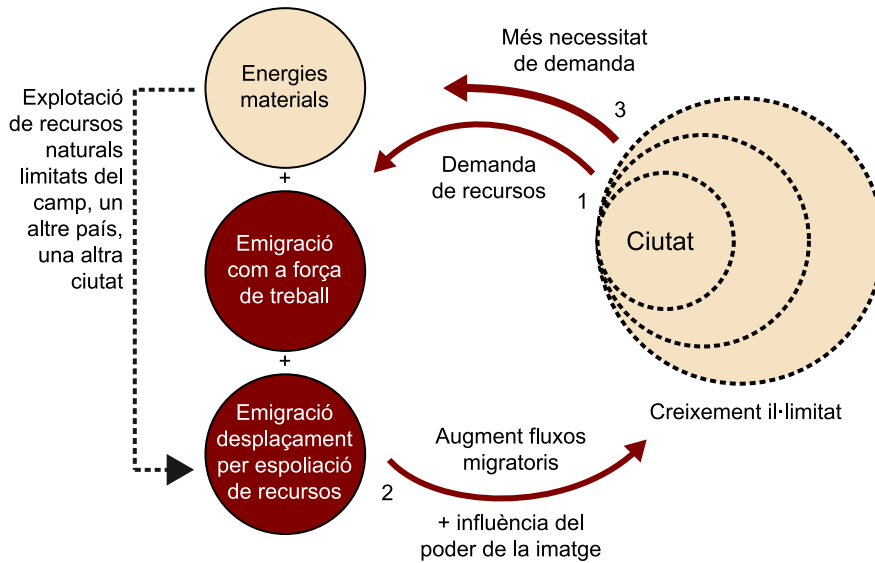
Com hem vist, una ciutat globalitzada necessita per si mateixa la immigració per a mantenir-se, ja que no és capaç d'autoreproduir-se. Com que rep la immigració i, per tant, creix, torna a necessitar més recursos, més energia fòssil o humana, i augmenta així el moviment migratori i el transforma en una dinàmica que es retroalimenta.

L'esquema següent mostra en forma de resum els processos que la ciutat global activa sobre els moviments migratoris:

- 1) D'una banda, la ciutat genera “demanda” de recursos energètics (materials i de persones) i **demana immigració**.
- 2) Al seu torn, la demanda de recursos energètics materials produeix espoli de riquesa als països forans, **força a emigrar** la població de tals territoris explotats i **augmenta la immigració** a la ciutat.
- 3) Els mitjans de comunicació globalitzats contribueixen a **incentivar la immigració** fent de les ciutats un pol atraient.

Aquests tres **activadors** de fluxos migratoris se sumen i fan créixer la ciutat, i per tant augmenten la seva necessitat de recursos, fet que reactiva el procés en forma d'**espiral creixent** i genera més immigració i conseqüències regressives en el seu creixement il·limitat:

Figura 2. Dinàmiques de creixement il·limitat

Demanda de recursos com a augment de fluxos migratoris.
Font: elaboració de Marta Serra Permanyer.

L'augment de la mobilitat també es reflecteix en la translació de les dinàmiques de migració camp > ciutat a les grans ciutats amb la resta de països, és a dir, l'antiga dependència camp > ciutat és reproduïda d'una banda entre la gran conurbació dels països de l'hemisferi nord i els altres països de l'hemisferi sud (nord > sud), i d'altra banda en la immigració entre els mateixos països de l'hemisferi sud (sud > sud). En aquest últim cas, cal posar l'exemple dels països del continent africà, on la majoria de migracions es produeixen no cap a Europa o cap al nord sinó **entre** els països del mateix continent. La capital de Nigèria, Lagos, és un exemple d'això amb uns 14 milions d'habitants i un creixement explosiu de nouvinguts (21 persones per dia, o 7.665 persones noves per any), i se n'estima una població de 24 milions el 2020. El creixent augment demogràfic i el procés d'urbanització accelerada crea fractures a escala de serveis públics i infraestructures de recursos (aigua, electricitat, trànsit), genera pobresa, polarització social i una necessitat de recursos que va en augment i que no aconsegueix assolir la demanda que la ciutat requereix.

Les figures 3 i 4 posen de manifest la circulació de fluxos necessaris (sia d'energia en forma de recursos materials, sia en energia a escala de recursos humans, com ara mà d'obra) del balanç energètic que implica el dinamisme i creixement il·limitat d'una megalòpoli com és el cas de Lagos o moltes grans ciutats com Seül, Bombai, Manila o Ciutat de Mèxic.

Figura 3. Entrada i sortida de recursos materials (aigua –contenidors blaus– i combustibles fòssils com a fluxos materials)

Font: Urban Relational Laboratory.

Figura 4. Entrada i sortida de recursos humans (mobilitat de persones com a fluxos migratoris)

Font: Urban Relational Laboratory.

Population explosion causes poverty crisis

Breu documental que mostra els efectes del creixement exponencial de població relacionant la degradació ambiental amb les limitacions de les condicions de vida. Pol·lució, congestió, suburbanització, transformació i degradació del paisatge són efectes directament relacionats amb falta d'ocupació, d'habitatge, d'escolarització i d'augment de marginalitat.

Population explosion causes poverty crisis

L'externalització de relacions i el canvi d'escala procedent de l'antic model camp > ciutat promogut per la mobilitat de capitals materials i energètics, i per tant de moviments migratoris, és indicatiu de nou del gran abús que exercim sobre el nostre entorn natural. Aquest procés és el mateix que ha substituït l'antic període de colonització.

“La proyección internacional de las relaciones de la ciudad con el entorno hace que la tradicional emigración del campo a la ciudad tienda a reproducirse también ahora desde el resto del mundo hacia los Estados metropolitanos testimoniando que la época de las grandes colonizaciones y la apertura de nuevas fronteras se acabó ya hace tiempo.”

Naredo, “Ciudades y crisis de civilización” (pàg. 6, 2000).

Així doncs, la dependència energètica de la gran ciutat global recau sobre l'explotació d'altres espais (altres persones, altres recursos), espais que es veuran pressionats i extenuats fins a provocar falta de recursos bàsics i fomentar de nou més desplaçaments, més immigració, ja no per demanda del país desenvolupat, sinó per macropolítiques globals i depredadores que converteixen el país d'origen en dependent econòmicament de manera permanent. Salvador Rueda (2009) ho exemplifica esmentant el procés que converteix els refugiats ambientals en migrants, és a dir, població que es veu forçada a migrar a causa de la deterioració ambiental que ha estat provocada per l'autoexplotació de la pròpia ciutat (sia al sud o bé per explotació de països desenvolupats).

“La capacidad de control de los sistemas urbanos sobre ciertos flujos de materiales y energía en cualquier parte del planeta permite que éstos se mantengan organizados a expensas de la explotación de otros ecosistemas. Como consecuencia, los grupos humanos, que de manera secular se han aprovechado de los recursos hoy explotados, se ven privados, en ocasiones, de recursos básicos, viéndose obligados a desplazarse a otros lugares, lo que les convierte en refugiados ambientales.”

Rueda, “Metabolismo urbano: la ecuación de la sostenibilidad” (pàg. 174, 2009).

Així i tot, altres teories sostenen i matisen (Bauman, 2006) que el col·lapse dels sistemes i fluxos energètics és de tal magnitud que ja no hi ha vàlvules de sortida viables per a les comunitats que han quedat deteriorades o privades de recursos bàsics. La migració com a forma de sortida cap a ciutats de l'hemisferi nord ha deixat de ser l'opció òptima, ja que aquestes mateixes ciutats del nord són al seu torn productores d'excedent d'energia. Tant pel que fa a la producció de residus materials com pels efectes regressius que pateix la població, la migració suposarà l'alternativa per a fugir de greus condicions de suburbanització o guetització a les grans ciutats. En aquest sentit, escau parlar de metabolismes lineals, o en altres paraules, de la ciutat com a metabolisme insostenible, perquè no sap gestionar o integrar la transformació dels mateixos recursos que demana.

La ciutat global com a metabolisme insostenible

La definició de metabolisme, segons el diccionari terminològic Termcat, consisteix en el “conjunt de processos químics que s'esdevenen en els éssers vius, els quals poden ser assimilatius o de síntesi o bé de degradació i producció d'energia”. En d'altres paraules, es tracta de les reaccions de les cèl·lules vives

Salvador Rueda

Llicenciat en Ciències Biològiques i en Psicologia per la Universitat de Barcelona (1980), director de l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona des de l'any 2000, diplomad en Enginyeria Ambiental i Gestió Energètica i assessor de la Generalitat de Catalunya. Ha publicat i participat en un gran nombre de projectes, consultables a BCNecologia.

amb l'objectiu de sintetitzar substàncies complexes a partir d'altres de més simples, o bé a la inversa. Créixer, reproduir-se, mantenir-se i respondre a estímuls són accions que permet el bon funcionament del metabolisme. Associar *metabolisme* a l'àmbit urbà permet entendre la ciutat com un mecanisme que funciona a partir d'**entrada** d'energia (*inputs*) i **sortida** d'aquesta energia transformada (*outputs*).

Pensar la ciutat com a metabolisme urbà implica entendre-la com un mecanisme viu, encara que a diferència dels éssers vius, la ciutat contemporània no s'autoreprodueix (com és el cas d'una cèl·lula que respira oxigen o bé d'una planta que fa la fotosíntesi per alimentar-se). La ciutat necessita tot un seguit de **sistemes de suport** per a extreure'n energia per a poder continuar creixent. Com a sistemes de suport, podem entendre l'aigua, la matèria orgànica, les energies fòssils i les renovables, l'energia nuclear, però també grans grups de "persones" que es desplaçaran del camp a la ciutat, o bé entre diferents països.

Rueda descriu així el funcionament metabòlic de la ciutat alhora que proposa un altre tipus de metabolisme més vinculat a les energies renovables i als límits de creixement per a no provocar tantes pertorbacions ni a una escala mundial ni a escala local, en què els efectes es traslladen a les pràctiques quotidianes i a la impossibilitat de satisfer les necessitats més bàsiques com l'habitatge, l'accés als recursos, a l'educació, al treball, a la sanitat, que, si no hi són, són els principals causants de sofriment i precarietat.

"Los sistemas urbanos requieren, para mantener su organización, una entrada de materiales y energía (recursos naturales) que obtienen de la **explotación de otros sistemas** en la naturaleza. La explotación de los ecosistemas supone una simplificación de éstos, que ven mermada su capacidad para mantener estadios más elevados de la sucesión. [...] El aumento exponencial de las perturbaciones incrementa las incertidumbres: probable cambio climático, apropiación humana de casi el 40% de la producción primaria neta de los ecosistemas terrestres, **movimiento de millones de refugiados medioambientales**, etc. que, a su vez, reducen nuestra capacidad para controlar el futuro, es decir, nuestra capacidad de anticipación. El nuevo régimen metabólico ha de vincularse, necesariamente, a energías renovables y, a la vez, ha de reducir de manera drástica las perturbaciones que inflingimos a los ecosistemas o dicho de otro modo, ha de reducir la entropía que generamos sobre los mismos."

Rueda, "Metabolismo urbano: la ecuación de la sostenibilidad" (pàg. 177, 2009)

Els moviments migratoris, des de l'enfocament metabòlic, reforcen el seu paper com a flux energètic (a força de capital humà que es convertirà en mà d'obra o en energia transformadora) tot formant part d'un metabolisme urbà que és per si mateix insostenible, és a dir, que cada vegada demana més, alhora que cada vegada pot absorbir o transformar **menys** la demanda de necessitats en qüestions d'habitabilitat, i genera així bosses de pobresa, independentment que siguin ciutats localitzades al nord o al sud.

Per **sostenibilitat** entenem la "satisfacción de las necesidades presentes sin comprometer las necesidades de las generaciones futuras". Tal expressió va ser descrita per primera vegada en l'*Informe Brundland* (1987), un informe socioeconòmic fet per diferents nacions a partir de la Comissió Mundial de Medi Ambient i Desenvolupament de les Nacions Unides. L'aplicació de la defini-

Lectura complementària

Salvador Rueda (2009). "Metabolismo urbano: la ecuación de la sostenibilidad". A: *Cambio global España 2020/50. Programa ciudades: Hacia un pacto de las ciudades españolas ante el cambio global* (pàg. 174-177).

L'autor és l'actual director de l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona i membre del Grup d'Experts de Medi Ambient Urbà de la Unió Europea (1994-2000).

ció es va produir a la Declaració de Rio el 1992, amb la qual cosa ens trobem davant paradigmes molt recents i molt mediatitzats (i polititzats) malgrat la poca posada en pràctica i vigència dels continguts d'aquesta declaració.

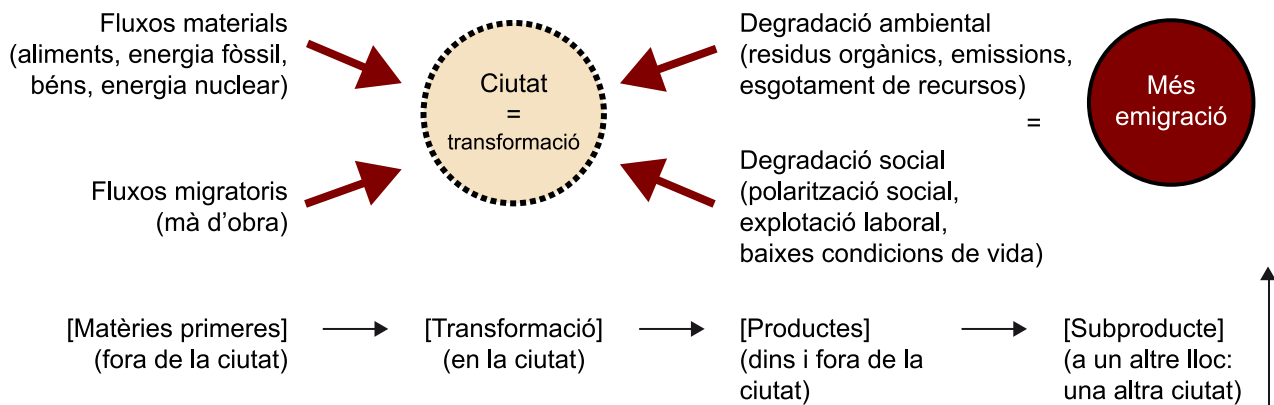
Des de la perspectiva sostenibilista, la ciutat es defineix com un **ecosistema impossible**, és a dir, és per si mateixa **insostenible**. Així doncs, la ciutat global es concep des d'un metabolisme insostenible de caràcter lineal, és a dir, que no minimitza els efectes generats per la seva incapacitat de reproducció per a les generacions posteriors.

“Desarrollo y sostenible, con la actual estrategia para competir basada en el consumo de recursos, son palabras contradictorias, es decir constituyen un oxímoron” (Rueda, 2009, pàg. 174).

Així doncs, cal preguntar-nos fins a quin punt la immigració és un indicador d'**insostenibilitat urbana**. Com més migració hi ha, més insostenible és un sistema urbà? Atès que la immigració és producte necessari del sistema que condueix al “desenvolupament” de la ciutat global, és també un flux que no es pot absorbir a partir de totes les necessitats que comporta, i genera més falta de recursos al lloc d'arribada (grans ciutats) i més petjada ecològica al lloc d'origen (petites comunitats, perifèries de ciutats, ciutats de països explotats). La solució no implica intentar reduir la immigració, propòsit inviable dins del sistema, sinó canviar el model de ciutat perquè no generi tal fenomen i per a no posar en joc les capacitats limitades de la Terra en qüestió de recursos.

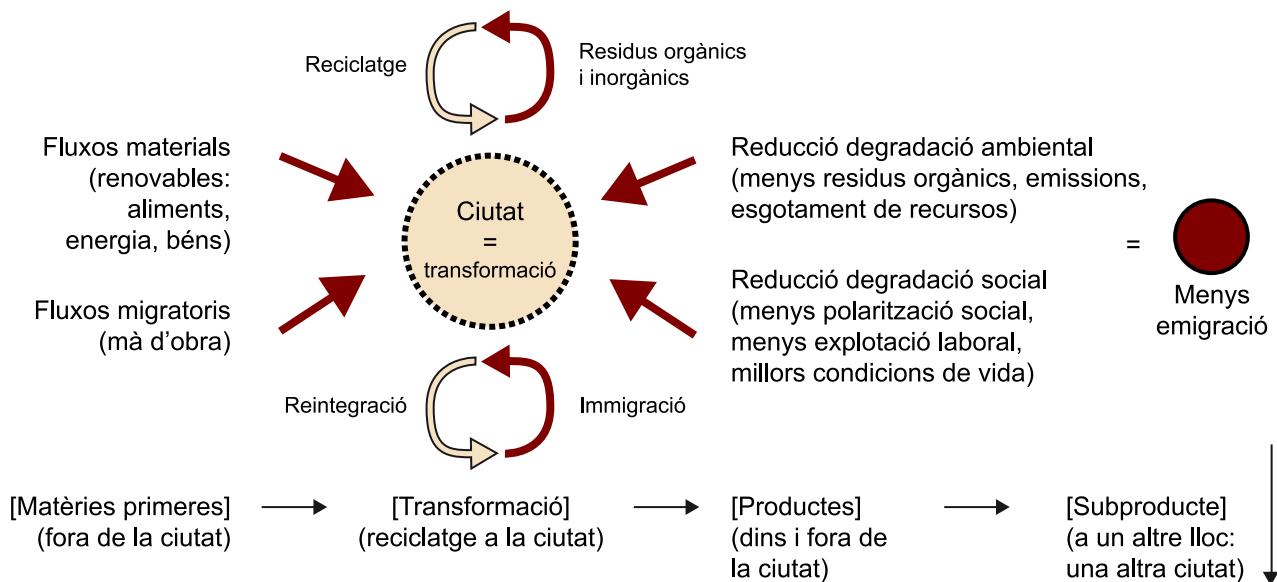
Les figures 5 i 6 mostren els diferents models de ciutat que, essent sempre metabòlica, es pot desenvolupar de manera lineal (model de ciutat global) o bé de manera circular (reaprofitant i reciclant energia i minimitzant-ne els efectes i la petjada ecològica). La ciutat de metabolisme circular seria l'equivalent al model de ciutat tradicional, rural o orgànica, que se sustenta a partir d'un desenvolupament limitat, mai en creixement continu. Els moviments migratoris se situen en l'entrada de matèries primeres com a demanda energètica per a poder produir més i així créixer a partir del benefici econòmic a baix cost. En un model de ciutat circular, la demanda de matèria primera és molt més petita, i també ho és la producció.

Figura 5. Ciutat global com a metabolisme insostenible. Model lineal

Font: elaboració de Marta Serra Permanyer a partir de Rogers (2000, pàg. 2/31).

Figura 6. Ciutat tradicional com a metabolisme sostenible. Model circular

Font: elaboració de Marta Serra Permanyer a partir de Rogers (2000, pàg. 2/31).

Polarització social, relacions de dependència i dominació

Una altra conseqüència regressiva del model de ciutat global és la polarització social o relacions de dependència, ja no solament als països explotats sinó a les mateixes ciutats desenvolupades a causa de l'alt nivell de vida que implica la vida urbana i les necessitats bàsiques no accessibles per a tothom, sobretot per als nouvinguts. Les ciutats com a capital d'atracció han substituït la idea d'Estat i, segons la sociòloga urbana Saskia Sassen (1999), es conformen en forma de xarxa global de ciutats lligades, de centres de negocis articulats situats a les grans ciutats en xarxa. Les ciutats globals en xarxa, una trama de nodes urbans i vincles estratègics, provoquen que no existeixi ja la ciutat global de manera aïllada i que la mobilitat i atracció que produeixen provoqui dependència, **dominació, relacions de poder i control** entre elles mateixes i totes aquestes altres ciutats i territoris que no pertanyen a la xarxa global.

“La ciudad global es una red de nodos urbanos de distinto nivel y con distintas funciones que se extienden por todo el planeta y que funciona como centro nervioso de la nueva economía. El sistema urbano global es una red no una pirámide. El proceso de globalización se caracteriza por articular lo global y lo local modificando la estructura espacial y social de las ciudades. Las actividades de intercambio y desarrollo son determinantes en la industria, que se descentralizan produciendo la desmantelación de las plantas en países centrales, las que se radican en países periféricos (quedando solo en los lugares centrales la inteligencia) **esto de alguna manera jerarquiza y acentúa la función de control.**”

Sassen, *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio* (1999).

Segons Sassen, tant als països subordinats com a les mateixes metròpolis globals en xarxa creixen les formes de poder i de control.

D'una banda, als països en vies de desenvolupament, el creixement continu de població (causat per les migracions camp > ciutat) comporta la dificultat d'atendre totes les necessitats bàsiques d'habitabilitat, i això es representa en l'alteració del teixit urbà en forma de fenòmens de suburbanització, marginalitat, els anomenats *slums* (barris pobres) o *shantytowns* (barris de barraques) o urbanisme informal de la major part de metròpolis (faveles, barris perifèrics, guetos marginals):

“Hay que advertir que la «globalización» económica llevó a escala internacional las **relaciones de dominación, atracción y dependencia** que antes se daban entre las ciudades o capitales y el medio rural, haciendo que ciertos Estados desempeñen también el papel que han venido desempeñando las ciudades. A finales del XIX, la palabra metrópoli pasó a designar no sólo la capital de un país, son también al país que controlaba territorios más amplios. [...] Junto a esos núcleos más concentrados de atracción de capitales y productos que son las «conurbaciones, hoy ejercen tales **funciones atractoras los Estados metropolitanos en los que se domicilia el poder político y económico de nuestro tiempo** (Estados Unidos, la Unión Europea y Japón). [...] **Hoy resulta inconcebible la opulencia de los países metropolitanos sin poner a su servicio el resto del mundo. Al ser fruto de su posición dominante, esta opulencia se convierte en un «bien posicional» imposible de generalizar al resto del mundo.** La incapacidad de los países pobres para mantener la calidad interna de sus cada vez más pobladas «conurbaciones», asegurando unos estándares mínimos de salubridad y habitabilidad acordes con los logrados en los países ricos, marcándose así la diferencia entre Norte y el Sur.”

Naredo, “Ciudades y crisis de civilización” (pàg. 6, 2000).

D'altra banda, en les mateixes metròpolis desenvolupades, la internacionalització de les formes de vida organitzades per la globalització crea inaccessibilitat a la major part de la població, i els immigrants nouvinguts són els que **més dificultats tenen per a accedir als estils de vida** lligats amb la condició urbana cosmopolita i global, i això accentua el nivell de pobresa i marginació fins i tot a les mateixes ciutats globalitzades.

“En los últimos tiempos la distancia entre pobres y ricos se acentúa a pasos agigantados a escala planetaria, reflejándose en el ensanchamiento de la brecha Norte-Sur y en la aparición de crecientes «bolsas de pobreza» y de marginación en el propio Norte” (Naredo, 2000, pàg. 7).

Les relacions de dominació i dependència es poden manifestar en moltes estructures urbanes que contribueixen a la polarització social, com per exemple els efectes de les polítiques espacials de segregació i discontinuïtat, formes de control i de seguretat, privatització de l'espai públic, etc.

Vegeu també

Vegeu les polítiques espacials de segregació i discontinuïtat en l'apartat 3 d'aquest mòdul didàctic.

Els efectes de la polarització també transcendeixen l'àmbit físic i material i s'instal·len en l'**imaginari inconscient i marcs cognitius** que condicionen les maneres de pensar/actuar dels habitants, la qual cosa es tradueix en l'estigmatització de la condició immigrant. Així doncs, les arquitectures de la por generaran situacions de desconfiança, de discriminació, de prejudicis, estigmatitzacions i por envers l'immigrant.

Manuel Delgado especifica que tals pràctiques espacials de control en l'estructura física de la ciutat contribueixen a fer de la condició migrant una construcció simbòlica com a "personatge conceptual" al qual es relega tot tipus d'atribut pejoratiu sense que l'individu migrant mateix pugui escapar de tal etiquetatge, i aquest estigma n'impedeix la integració social de manera natural i normalitzada, per mèrits propis o per la seva personalitat individual:

"Lo que hace de alguien un «inmigrante» no es una calidad, sino un atributo, y un atributo que le es aplicado desde fuera, a la manera de un estigma y un principio denegatorio. El inmigrante sería, sin duda, un exponente perfecto para lo que Gilles Deleuze designa como «un personaje conceptual». El inmigrante es aquel que, como todo el mundo, ha desembarcado en una ciudad después de un viaje, pero que, al hacerlo, no ha perdido su condición de viajero en tránsito, sino que **ha estado obligado a conservarla a perpetuidad**. Y no solo él, sino hasta sus descendientes, que tendrán que **arrastrar como una condena la marca de desterrados heredada** por sus padres."

Delgado, *Ciutat i immigració* (pàg. 8, 1997).

La construcció social de l'immigrant, l'**immigrant com a producte cognitiu** al qual Delgado es refereix, no recau sobre tots els immigrants reals sinó solament sobre tot aquell que és considerat "estranger, intrús, pobre o d'un altre lloc", oblidant les raons del sistema que han motivat tal fenomen.

"La noción de inmigrante se revela entonces como útil para **operar una discriminación semántica**, que, aplicada exclusivamente a los sectores subalternos de la sociedad, serviría para dividirlos en dos grandes grupos, que mantendrían entre sí unas **relaciones de oposición y de complementariedad**: por un lado el designado «inmigrante», por el otro el autodesignado «autóctono», que no sería otra cosa en realidad que un inmigrante más veterano."

Delgado, *Ciutat i immigració* (pàg. 11, 1997).

Una ciutat que exemplifica la polarització social i les formes de dependència que són producte dels efectes de la ciutat global és Xangai, a la Xina. Mike Davis (2008) descriu el conflicte social a la Xina causat per la polarització social entre el centre i la perifèria de les grans ciutats. En aquest cas, la direccionalitat dels fluxos migratoris de manera interna, com en el cas de São Paulo, es donen entre la perifèria i el centre, entre el camp i la ciutat, és a dir, els moviments de persones que migren es produeixen dins del mateix país d'una ciutat a l'altra i de les zones rurals a les zones urbanes.

"La periferia urbana de China se ha convertido en el escenario de un conflicto social entre los gobiernos de las ciudades y los agricultores pobres. El apetito insaciable que muestran los responsables del desarrollo hacia tierras nuevas destinadas a la actividad económica o a la residencia, expulsa a los campesinos con unas compensaciones mínimas; igualmente, los pueblos y barrios obreros tradicionales se ven arrasados rutinariamente por construcciones masivas de las que se benefician los funcionarios y miembros corruptos del partido. Las protestas se silencian con las fuerzas de la policía y frecuentemente acaban en la cárcel."

Davis, *Planeta de ciudades miseria* (pàg. 127, 2007).

La Xina és un cas particular, ja que durant els anys seixanta i setanta va imposar límits de creixement migratori molt estrictes amb la finalitat de garantir uns estàndards de vida raonables a les seves ciutats. Actualment és escenari del principal fenomen de la història de migracions camp > ciutat, i ha donat lloc a població rural que abandona l'activitat agrària per començar una nova vida i participar de l'economia emergent dels centres urbans. Quan tota aquesta població **no aconsegueix ser registrada ni trobar un nou domicili** no pot accedir al mercat laboral regulat i es converteix en mà d'obra il·legal (població flotant) a canvi de condicions de treball molt explotades i poc dignes.

El fotògraf documentalista Edward Burtynsky ho descriu així en un dels seus reportatges sobre les condicions de vida a les ciutats de la Xina emergent:

“El alojamiento, para esta nueva población urbana, requiere un gran reto para el planeamiento urbano y la gobernabilidad que nunca antes ha sido visto a escala mundial. Se estima que de 80 a 120 millones de trabajadores inmigrantes trabajan, o buscan trabajo, en las nuevas ciudades de crecimiento explosivo en China. La mayor parte encuentran trabajo en la industria de la construcción o en el sector de servicios que rápidamente se está expandiendo. Ya que muchos no logran registrarse en el sistema de permiso de trabajo chino (*Hukou*), a estos inmigrantes se les llama «población flotante» y se convierten en relación a esto, en trabajadores ilegales en su propio país. Beijing y Shanghai tienen cada una una población flotante que estriba entre 2 y 4 millones de inmigrantes.”

Edward Burtynsky

Les figures 7 i 8 d'Edward Burtynsky a Xangai comparen i mostren la relació directa entre la incapacitat de la ciutat per a absorbir els fluxos migratoris i la polarització i marginació d'aquests traduïts en la forma que pren l'estructura de la ciutat. Podem detectar la deterioració de les condicions de vida manifestades a partir dels fenòmens principals següents, que dona lloc a altres característiques derivades del cas xinès:

- Problemes de mobilitat entre el centre urbà i les perifèries o llocs de treball que creen dependència del transport i dels seus temps.
- Jerarquia entre els que arriben primer i que tenen més nivell adquisitiu per a emplaçar-se més a prop del centre i deixar la perifèria urbana com un àmbit residual.
- Dispersió d'usos del sòl que genera alts costos per a un habitatge digne, i per contrapartida crea polígons d'habitatge plurifamiliar aglutinat i redueix al mínim les necessitats bàsiques. Vegeu, per exemple, el cas de grans blocs d'habitatge mínim construïts a baix cost i caracteritzats per la falta d'espai i la pobra comoditat per a viure-hi que allotgen famílies senceres en un espai mínim. Són construïts a més sense criteris de viabilitat energètica (noteu que cada finestra té un equip d'aire condicionat, fet que incrementa la necessitat d'energia elèctrica, el seu cost, i l'impacte ambiental de les emissions).

Vegeu també

Sobre els problemes de mobilitat entre el centre urbà i les perifèries, vegeu la distinció entre “centre urbà” equivalent al centre de negocis, i perifèria, on acaba residint la major part de la població flotant en un sistema no regularitzat, en la figura 15 del subapartat 2.2.1. d'aquest mòdul didàctic.

Figura 7. Polarització social en el teixit urbà de Xangai. Contrast en la morfologia urbana

Font: Urban Renewal #4. Hongkou District, Shanghai, 2004. Edward Burtynsky.

Figura 8. Blocs habitacionals de dimensions mínimes. Resposta al fenomen d'immigració creixent

Font: Apartment Complex, Jiangjun Ao, Hong Kong, 2004. Edward Burtynsky.

Paisatges transformats

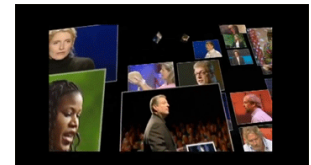
Documental de Jennifer Baichwal a partir de les imatges del fotògraf Edward Burtynsky que tracta sobre l'impacte de la globalització i la revolució industrial en el medi ambient a partir de diversos casos d'estudi analitzats per mitjà d'un viatge pel continent asiàtic (presa de les Tres Gorges, la renovació urbana de la ciutat de Xangai, entre d'altres) que mostra la petjada ecològica de la transformació urbana produïda pel desenvolupament global.

a) Vegeu el tràiler del documental:

Paisatges transformats, tràiler

b) Per a una explicació detallada del documental (en anglès):

Ted talks, Edward Burtynsky

c) També podeu consultar la web del fotògraf.

2. Fluxos migratoris com a petjada ecològica

Si fins a aquí hem vist els moviments migratoris situats en la demanda energètica d'una ciutat, és necessari reconèixer-los també en els efectes provocats als països d'origen. Si una ciutat necessita energia per a poder-se desenvolupar, i si l'home és energia potencial (és a dir, que té capacitat transformadora), la immigració (com a entrada d'energia en les dinàmiques de metabolisme urbà) serà utilitzada com a font de recursos, com a sistema on pot suportar el seu creixement, fet que es podrà relacionar de manera directa amb la petjada ecològica generada pel desenvolupament de tal ciutat.

Per què s'acostuma a recórrer a la immigració? Per què el creixement de la ciutat es basa en els fluxos migratoris? Perquè som energia potencial, mà d'obra amb capacitat de transformar altres entrades d'energia.

“El hombre, el organismo más complejo que conocemos, tiene instalada una potencia energética de entre 120 y 140 W, es decir, la potencia de una bombilla doméstica, y con ella se mueve, trabaja, estudia, hace el amor...” (Rueda, 2009, pàg. 176).

Aquesta citació demostra l'equivalència energètica d'un individu. Imaginem, doncs, a quant equivalen milers de persones que ingressen en un país com a mà d'obra.

No és estrany, doncs, que s'utilitzin els moviments migratoris com a sistema de suport als béns, recursos fòssils i energia nuclear. Si el flux de la immigració actua com a sistema de suport, pot ser també un **indicador de la petjada ecològica** de la ciutat desenvolupada, com a préstec de serveis a “altres” sistemes que la necessiten.

2.1. La petjada ecològica com a indicador de desenvolupament d'una ciutat

En aquest punt és necessari definir el concepte de **petjada ecològica**. Aquest binomi es refereix al càlcul que permet mesurar la pressió humana sobre el planeta i obtenir dades comparatives. La petjada ecològica mesura el que el planeta pot absorbir, assimilar o regenerar dels efectes de les accions transformadores de l'home, accions que es poden comptabilitzar a partir dels residus, com per exemple les emissions de CO₂. La petjada ecològica serveix, doncs, per a avaluar (comptabilitzar en forma de dada, de xifra) l'impacte ambiental de les formes de vida. L'impacte ambiental de les accions que comporta viure en una ciutat (moure-s'hi, habitar-hi, alimentar-se, treballar-hi, viatjar i un

Lectura recomanada

William Rees i Mathis Wackernagel (2001). *Nuestra huella ecológica: Reduciendo el impacto humano sobre la Tierra*. Santiago de Chile: Editorial Lom (“Ecología y medio ambiente”). Es pot consultar en línia.

llarg etcètera) es mesura segons la **capacitat regeneradora del planeta**, és a dir, **absorció d'emissions de CO₂** que pot produir una superfície de bosc, per exemple. Un exemple bàsic i comú que fa referència a la petjada ecològica és l'expressió "perquè tots poguéssim viure a l'estil dels Estats Units, serien necessaris 5 planetes", és a dir, quant li devem al planeta que li hàgim pres ja de la seva capacitat autoregeneradora. Es pot calcular la petjada ecològica d'un viatge segons el mitjà de transport, d'un tipus de teixit urbà, d'un barri, dels aliments que consumim diàriament o d'una ciutat sencera. La petjada ecològica serà diferent depenent de si es viu en un lloc o un altre, però sobretot, depenent de com es viu. Viure en una urbanització implica costos molt diferents que viure al centre d'una ciutat, i encara més viure en un poble, però és clar que dependrà de com els ciutadans es mouen, on treballen i els mitjans que utilitzen, entre moltes altres variables.

"La huella ecológica mide la demanda de la humanidad sobre la biosfera, en términos de área de tierra y mar biológicamente productiva requerida para proporcionar los recursos que utilizamos y para absorber nuestros desechos. [...] Las personas consumen recursos y servicios ecológicos provenientes de todos los lugares del mundo, de tal manera que su huella es la suma de estas áreas, dondequiera que estén en el planeta."

Global Footprint Network, *Informe Planeta Vivo 2006* (pàg. 14, 2006).

A partir de l'esquema de la figura 9 es pot comparar la petjada ecològica de diversos països en relació amb l'índex de desenvolupament humà (IDH), que relaciona la baixa taxa de mortalitat amb l'educació i el nivell de vida digne satisfent les necessitats bàsiques.

De la figura 9 podem deduir que una petjada ecològica alta permet als països desenvolupats situar-se en els rangs positius de l'índex de desenvolupament humà, alhora que els països del Tercer Món (IDH¹ per sota de la mitjana) generen una petjada ecològica molt baixa. Per a mantenir la riquesa dels països desenvolupats, dins del sistema actual, la petjada ecològica d'aquests resulta molt alta, cosa que implica relacions de dependència, subordinació i impossibilitat de desenvolupament o augment de l'IDH dels països pobres, que no tindran una petjada ecològica alta, ja que no exploten altres sistemes.

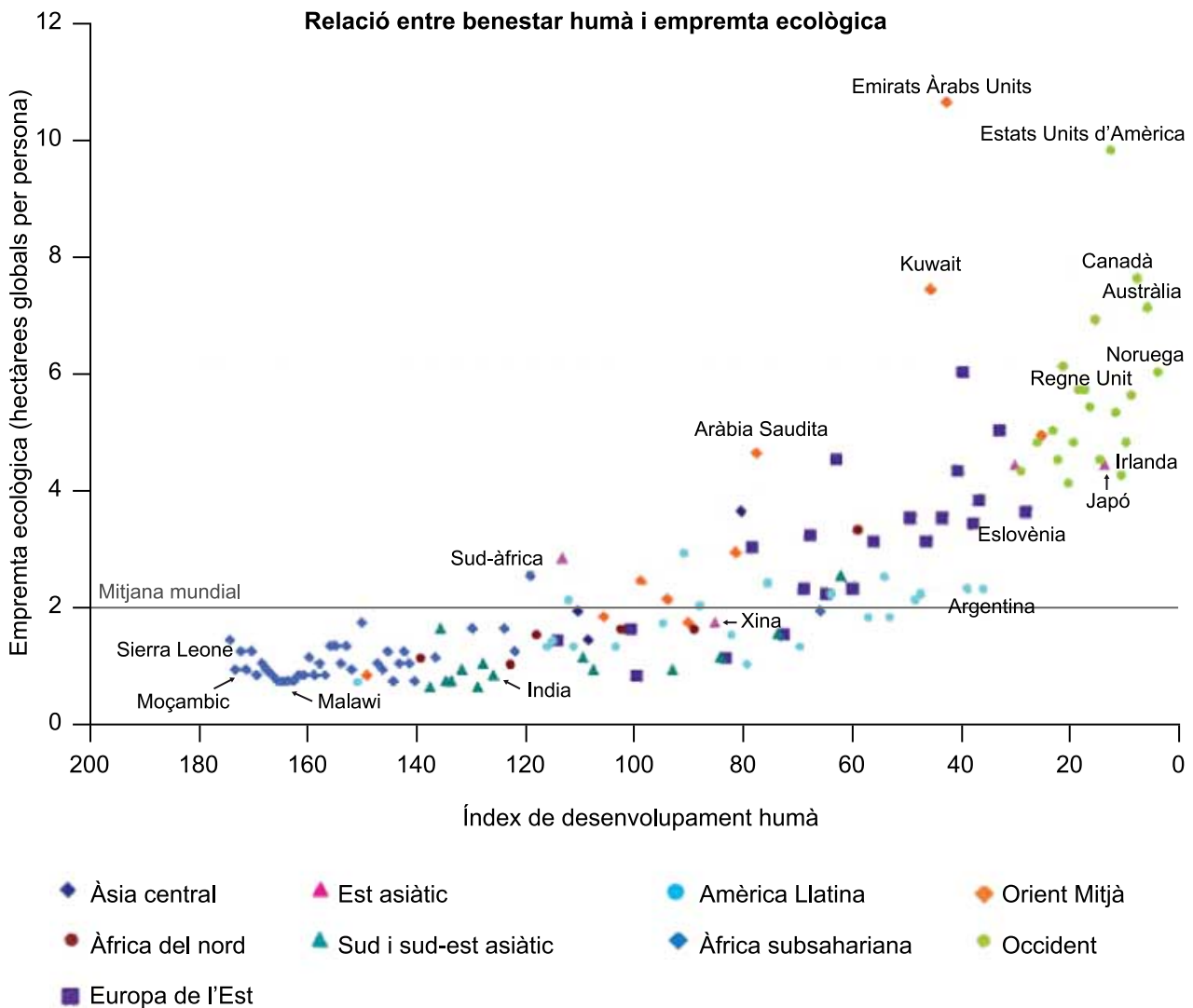
Calcula la teva petjada ecològica

Seguint els passos senzills que es mostren en l'enllaç següent s'obtindrà un barem que ens pot ajudar a conscienciar-nos de com afecta el nostre estil de vida el planeta en relació amb el d'altres persones:

Ecological footprint

⁽¹⁾IDH és la sigla d'índex de desenvolupament humà.

Figura 9. Comparació entre benestar i petjada ecològica

Font: Global Footprint Network (2006). United Nations Development Programme.

Dos exemples dels impactes ambientals que produeixen les ciutats globalitzades són els casos següents, que es donen a causa de l'expansió urbana i econòmica de la Xina:

1) D'una banda, la immigració és motivada per la demanda de mà d'obra en la indústria de l'acer i del carbó. Població jove camperola abandona ràpidament el seu entorn tradicional i del treball en el camp agrícola amb ingressos de subsistència per endinsar-se en una nova vida aparentment més lliure, encara que lligada al sistema de la gran urbs. S'estima que la població urbana superarà en quantitat, en un interval de temps de quaranta anys, tota la població del continent europeu més el continent americà. La població en creixement assegura, doncs, una demanda insaciable de recursos en un país que actualment consumeix un terç del consum total mundial. Al seu torn, tal escenari desenfrenat estima que tal superabundància de producció s'haurà d'enfrontar a una escassetat de recursos imminent. La demanda d'immigració dels sectors industrials com el de l'acer i el carbó ocupen en plantilla uns 15.600 treballadors, com és el cas de l'empresa de Bao (vegeu la figura 10) per a poder sustentar la producció i transformació de tals recursos necessaris per a "alimentar" i

garantir el funcionament de les grans metròpolis com Xangai, i que al seu torn exportaran a diversos països del món, tot activant la xarxa de ciutats globals i formant-ne part.

2) D'altra banda, la construcció d'infraestructures per a generar més electricitat. La presa d'aigua de les Tres Gorges (vegeu la figura 11) és una operació que equival a la producció d'unes 16 centrals nuclears. Tal projecte va representar el 2009 l'afectació de 13 ciutats, 140 pobles i uns 1.300 llogarets que, juntament amb 1.600 antigues fàbriques mineres i moltes granges, desapareixerien i es desmantellarien per a construir la presa. A part dels efectes devastadors al territori, la transformació de la gran zona afectada va representar l'expulsió dels seus habitants, que es van veure forçats a desplaçar-se a la gran ciutat per començar a sobreviure de nou.

En tots dos casos, la **petjada ecològica** de ciutats com Xangai serà molt elevada per causa de:

- La transformació destructiva de la biodiversitat i del territori que generen la construcció de tals infraestructures.
- La immensa quantitat d'emissions i residus que són generats durant el seu funcionament.

En resum, l'impacte d'aquests dos exemples es produeix a escala doble, **tant social com ambiental**: d'una banda, el desplaçament provocat produeix alteració demogràfica i desequilibri social per la demanda d'immigrants com a mà d'obra a baix cost, i d'altra banda, la degradació ambiental per contaminació i espoli de recursos fòssils del territori. Els antics territoris rurals es convertiran en paisatges abandonats o transformats per la indústria per a l'obtenció de més recursos. Una altra cara de la moneda que no és visible des de dins de la ciutat.

Figura 10. Impacte socioambiental de la planta de transformació d'acer a partir de carbó

Figura 11. Impacte socioambiental de la construcció d'una gran presa d'aigua

2.2. Moviments migratoris com a sistema de suport energètic

Entendre els moviments migratoris com a flux i sistema de suport energètic permet entendre la ciutat des de la perspectiva metabòlica. Comprendre tal relació permet ser conscients dels factors de producció energètica que motiven la migració i fomenten un canvi de marc perceptiu, i també pel que fa a les conseqüències derivades que s'estenen tant en l'àmbit ambiental com el soci-

al. Identificar quin paper té la migració en la dinàmica metabòlica de la ciutat (o entre ciutats) permet reconèixer de manera més sistèmica els efectes que repercutiran tant en les definicions físiques de l'espai i del territori (estructura urbana, delimitacions i fronteres) com en les formes de vida pròpies de cada territori (cosmopolitisme i superabundància o bé suburbanització i pobresa)... envers una definició del lloc a partir de la interacció i gestió de fluxos energètics.

Per a demostrar el paper imprescindible que els moviments migratoris tenen com a factor regulador del metabolisme de molts models de ciutat lineal (o no autosuficient), ens serveix el cas d'estudi transfronterer que es repeteix en molts parells de ciutats mútuament dependents, mútuament excloents, com presentem a continuació.

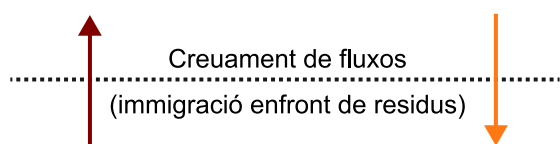
2.2.1. Cas d'estudi: metabolisme urbà entre San Diego i Tijuana

La relació entre flux migratori com a sistema de suport i petjada ecològica es pot donar en múltiples llocs on hi ha un vincle bilateral de dependència entre una ciutat desenvolupada i el sistema econòmic que la sustenta que afecta altres territoris més propers o bé llunyans.

El cas de la condició fronterera entre les ciutats de San Diego (Estats Units) i Tijuana (Mèxic) posa èmfasi i visualitza formalment els efectes del desenvolupament d'una ciutat global: els fluxos migratoris (com a demanda i com a factor regulador dels recursos energètics) amb els fluxos de productes transformats (incloent-hi rebutjos, residus lligats amb la petjada ecològica de la ciutat).

L'arquitecte i urbanista Teddy Cruz (2008) ha estudiat el metabolisme urbà entre San Diego i Tijuana, és a dir, l'entrada i sortida d'energia en totes dues ciutats i les característiques de la direcció de tals fluxos energètics, direccions indicadores de relacions d'explotació, subordinació i dependència. La **direcció sud-nord** es manifesta com a **input energètic** en els fluxos migratoris d'encreuament diari entre Tijuana i San Diego que faciliten la **mà d'obra barata** per a indústries i empreses multinacionals, amb necessitat de força de treball a baix cost i i immigrant que després de la jornada de treball tornarà de nou al seu país a l'altre costat de la frontera sense poder gaudir dels serveis del país en el qual treballa.

Figura 12. Metabolisme urbà entre San Diego i Tijuana

A City made of Waste (2008)

El vídeo exemplifica visualment a partir del muntatge el concepte de metabolisme urbà desenvolupat per Teddy Cruz, arquitecte i urbanista mexicà i professor de la Universitat de Califòrnia a San Diego, que posa èmfasi en les condicions de diferència i exclusió mútua que es produeixen entre els fluxos migratoris i de rebutjos:

A City made of Waste. Vídeo creat per Laura Hanna i Teddy Cruz.

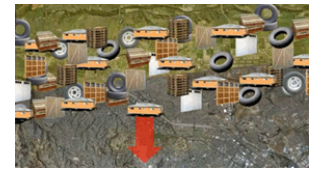
Al seu torn, en la **direcció oposada, nord-sud**, no viatjaran els nord-americans per treball sinó els **outputs** dels productes transformats per tal mà d'obra mexicana: residus, rebutjos, matèries abandonades que veuran a Mèxic una possibilitat de ser reutilitzades. El trànsit nord-sud entre els EUA i Mèxic es produirà exclusivament en la direcció d'allò que no es pot donar als EUA, és a dir, els nord-americans viatjaran a Mèxic per a pràctiques de plaer: viatges exòtics, consum de tabac i alcohol permès a menors, consum de sexe, i tot tipus de satisfaccions extremes que no estiguin permeses a l'estat nord-americà. La ciutat de Tijuana, per contra, s'oferirà com a material de suport per a San Diego. Representarà el recer d'una immigració energèticament necessària per al desenvolupament de San Diego, ja que proporciona els costos baixos per a augmentar els beneficis nord-americans. Tijuana serà al seu torn entrada de rebutjos i comptabilitzarà com a petjada ecològica dels residus generats a San Diego.

En aquest punt és necessari matisar que Tijuana, com que no té prou alternatives per a aconseguir matèria primera per al seu desenvolupament, sabrà aprofitar la circulació de rebutjos que travessen la frontera per a ser dipositats i reutilitzats. San Diego s'encarregarà llavors de trobar en Tijuana aquest "altre" espai de dipòsit perquè els rebutjos que la seva indústria genera no interfereixin en el desenvolupament urbà de la seva pròpia ciutat, San Diego. Tijuana és, en altres paraules, embornal de San Diego. L'economia i l'urbanisme informal de la ciutat mexicana aprofita tals residus per a la construcció d'artefactes per a l'habitatge, el transport, les infraestructures, per a contenir aigua, per a construir murs, entre altres.

La figura 13 mostra quin tipus de materials conformen el flux de rebutjos que viatjarà nord-sud alhora que els immigrants treballadors es desplaçaran sud-nord. Es tracta de materials de tot tipus, freqüentment derivats de la indústria de la construcció. Podem trobar pneumàtics de rodes punxades de camions nord-americans que arribaran als abocadors mexicans per a ser recuperats per ciutadans que hi veuran la possibilitat de construir murs de contenció de terres. El mateix succeirà amb les portes de garatge de les cases unifamiliars americanes, les quals en renovar-se seran substituïdes i enviades a Tijuana per a convertir-se en envans, en façanes de cases autoconstruïdes. També circularan *bungalows* prefabricats i abandonats a punt de ser desmantellats per a reutilitzar-se com a cases i espais annexos en processos d'autoconstrucció i habitatge progressiu.

North to South: Urbanism Made of Waste

També podeu veure aquest vídeo, creat per l'estudi de Teddy Cruz:

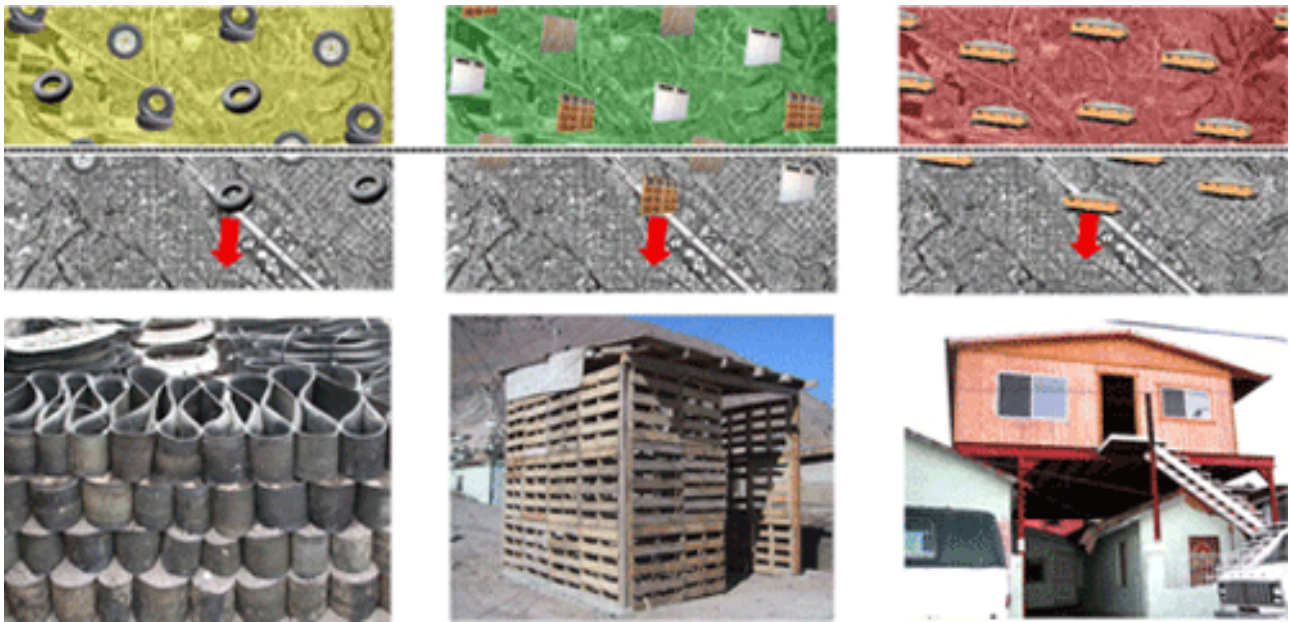

North to South: Urbanism Made of Waste

Més informació

Per a més informació sobre els projectes d'investigació-acció sobre com l'urbanisme respon al metabolisme urbà de fluxos immigració/residus, consulteu el lloc web Estudio Teddy Cruz.

Figura 13. Fluxos metabòlics en direcció sud-nord (immigració) i nord-sud (residus) posteriorment reaprofitats per a la construcció de la ciutat informal

Autoria: Estudio Teddy Cruz. Font: North to South: Urbanism Made of Waste.

Aquest *patchwork* o *collage* de materials dóna lloc a un paisatge urbà molt heterogeni. Tal diversitat de components es tradueix en formes de suburbanisme o **urbanisme informal**², model basat en el reciclatge, l'ocupació i l'autoconstrucció. Encara que aquesta estructura informal contingui grans dosis de creativitat, enginy i inventiva dels seus habitants-constructors, mancarà amb freqüència (i inicialment) de serveis bàsics, com l'accés a l'aigua potable, clavegueram, projecte d'urbanització de carrers o corrent. De vegades, aquests usos del sòl seran reconeguts com a oficials pel govern per a ser incorporats en espais on es pugui invertir en infraestructures i serveis públics, però sol ser més aviat una excepció. Serà molt difícil evitar aquest model de ciutat perifèrica emergent sempre que continuïn existint aquestes dinàmiques de demanda de mà d'obra de nord-sud i la relació dependent-excloent consegüent. El resultat serà, per tant, la **incapacitat de desenvolupament autosuficient** de ciutats com Tijuana, que augmentarà així els seus nivells de pobresa (disminuint el seu índex de benestar) i retroalimentarà així la necessitat de sortir, d'immigrar per trobar altres formes de vida més viables, menys pressionades, menys degradades.

⁽²⁾En anglès, *slums* o *shanty towns*.

Com es mostren aquests efectes des d'un punt de vista espacial? Com s'estructuren totes dues ciutats segons aquest mecanisme de dependència mútua? La polarització social i les formes de subordinació es mostren clarament en la **morfologia urbana** o la intervenció (transformació) en el territori, partint de la construcció d'un **mur com a frontera** fins a la **diferència de teixits residencials** de tots dos costats, tal com podem apreciar en la figura 14.

La figura 14 mostra la diferència de la forma del territori a costat i costat de la frontera entre aquestes dues ciutats. Es tracta d'una doble cara de la globalització, les dues cares d'una mateixa moneda. La transformació del territori a San

Diego respon a un creixement més regulat i controlat, encara que potenciant la producció industrial costi el que costi. L'estat que hi ha darrere contribueix en la mesura del possible a garantir els drets bàsics per a tot ciutadà. La distància que com a ciutat manté San Diego amb la seva ciutat veïna s'aprecia en l'ample buit i vast territori que deixa entre el seu centre urbà i la línia fronterera. Tal distància respon a criteris de seguretat imposats per l'Estat, a formes de control i distanciament i diferenciació d'identitat. D'altra banda Tijuana mostra un teixit dens i aglutinat contra la línia fronterera mateixa, potser desig o ambició de semblança amb l'altre costat, d'acostar-se al que no es posseeix.

Figura 14. Transformació morfològica del territori. Dicotomies generades per metabolismes insostenibles i subordinats.

Font: Google Maps.

D'una banda hi ha la zonificació industrial a base de *maquiles* (tipologia de fàbriques tradicionals a Mèxic) al costat del teixit d'habitatges, que, en forma de blocs d'illa, es va expandint fins a la frontera, i al qual es van sumant zones no regulades producte de l'ocupació i creixement informal de molta immigració que arriba de diversos països veïns del sud a la recerca de treball als Estats Units.

D'altra banda, a una escala més petita, apreciem els diferents models morfotològics de tots dos costats (vegeu la figura 15). Al costat nord hi ha el teixit dispers de cases unifamiliars que segueix el model de **ciutat jardí: urbanitzacions monofuncionals d'habitatge aïllat**, sense un altre ús barrejat com és ara serveis o comerç. Aquest tipus de teixit es caracteritza pel seu ús privat i per la falta de situacions de contacte o proximitat entre veïns, i potencia estils de **baixa copresència als carrers** i d'aïllament a l'interior de les cases, que disposen de jardí circumdant, piscina, dues o tres plantes i garatge particular. El nivell de poder adquisitiu dels veïns sol ser el mateix: classe mitjana o classe alta. Al costat sud, el teixit habitacional és superposat i altament dens, propi de l'urbanisme informal i progressiu a força d'ocupació d'un sòl sense planificació prèvia, que provoca en última instància el barraquisme o *shanty towns* (falta de xarxes d'aigua potable, falta de xarxa de clavegueram, etc). Els

mecanismes d'autoconstrucció, ocupació il·legal i apropiació del sòl donen via lliure al creixement il·limitat i augmenten la dispersió i la incapacitat de regulació necessària per a garantir les necessitats mínimes i bàsiques. D'altra banda, els estils de vida de la urbanització informal que creix de manera progressiva permeten xarxes de solidaritat entre veïns, un índex de copresència alt als carrers aprofitant-ne el caràcter públic i comunitari, barreja d'usos tipològics diversos i complementaris (petit comerç, tallers, habitatges, serveis autogestionats), cosa que implica una gran diversitat i riquesa multifuncional i tipològica d'aquests teixits, malgrat les poques condicions d'infraestructura pública o el baix nivell de benestar.

Detectar la procedència dels materials que usem per a la construcció de les nostres ciutats, més enllà de l'ordre estètic, pot donar molta informació dels papers establerts entre països i comporta comprendre el funcionament metabòlic tan poc compromès tant socialment com ambientalment. En conclusió, aquest exemple demostra com no pot ser desvinculada la necessitat d'immigració per al desenvolupament d'una ciutat en relació amb la petjada ecològica i despesa (o rebutjos) que aquest produeix en un altre espai que no aconsegueix (a causa d'això) desenvolupar-se per si mateix.

The double density of levittown (2010)

La distinció entre tipus de models urbans i traçats parcel·laris s'exemplifica en el reaprofitament d'habitatges lleugers, tal com es documenta en el breu vídeo següent:

The double density of levittown, creat per l'Estudio Teddy Cruz.

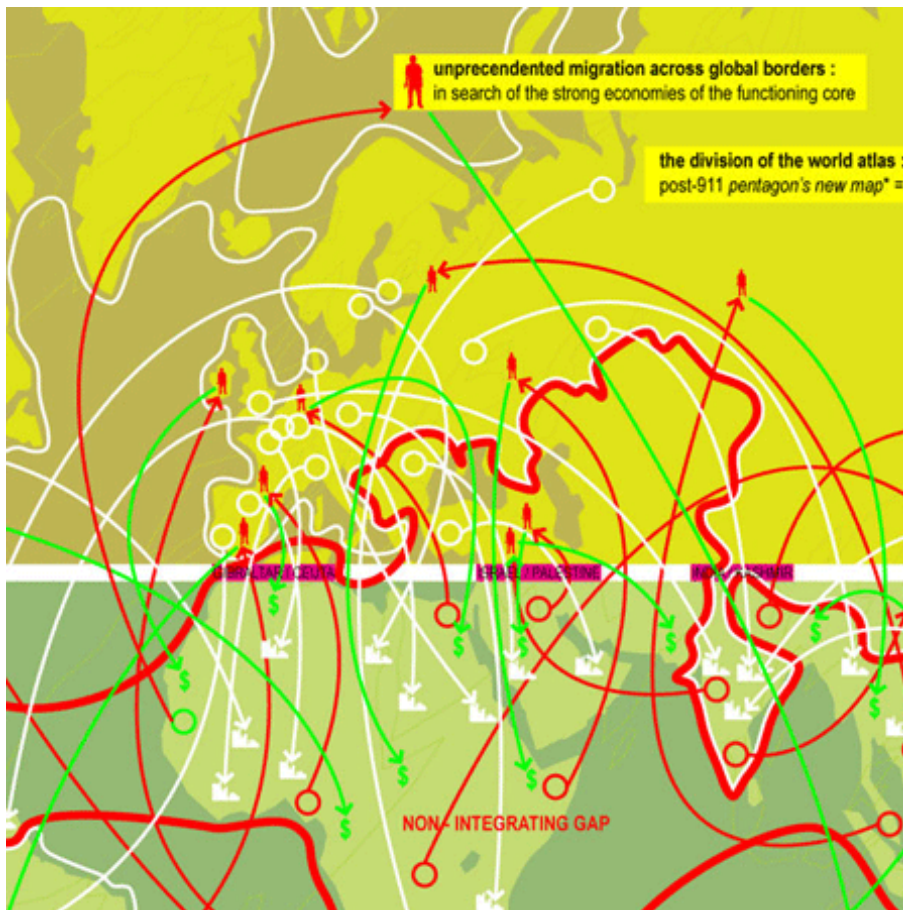
Figura 15. Morfotipologies oposades de teixits urbans. Diferències nord-sud, diferències San Diego - Tijuana

Font: Google Maps.

En un àmbit mundial, aquest metabolisme es reproduïx entre països encara que no estiguin en condició fronterera. L'esquema següent (figura 16), fet per l'estudi de l'arquitecte Teddy Cruz, representa en fluxos vermells les **destinacions dels moviments migratoris** a la recerca de millors condicions de vida (desplaçant-se en la direcció sud-nord). Per al desenvolupament de la indústria, assenyalen en fluxos blancs i direcció nord-sud les **capitals europees que busquen països de suport on puguin externalitzar treball a baix cost** amb augment de beneficis, que estiguin més a prop de les matèries primeres i on puguin deixar (i invisibilitzar) la petjada contaminant (rebutjos i pèssimes condicions per a la mà d'obra barata) dels efectes de la transformació industrial. Tals multinacionals deslocalitzaran el seu lloc de treball a la recerca d'un mercat de cost més barat. En verd s'assenyalen els fluxos de capital monetari que enviaran a les destinacions d'origen els immigrants que s'han desplaçat a la recerca de treball mantenint i contribuint a l'economia de les famílies no emigrades.

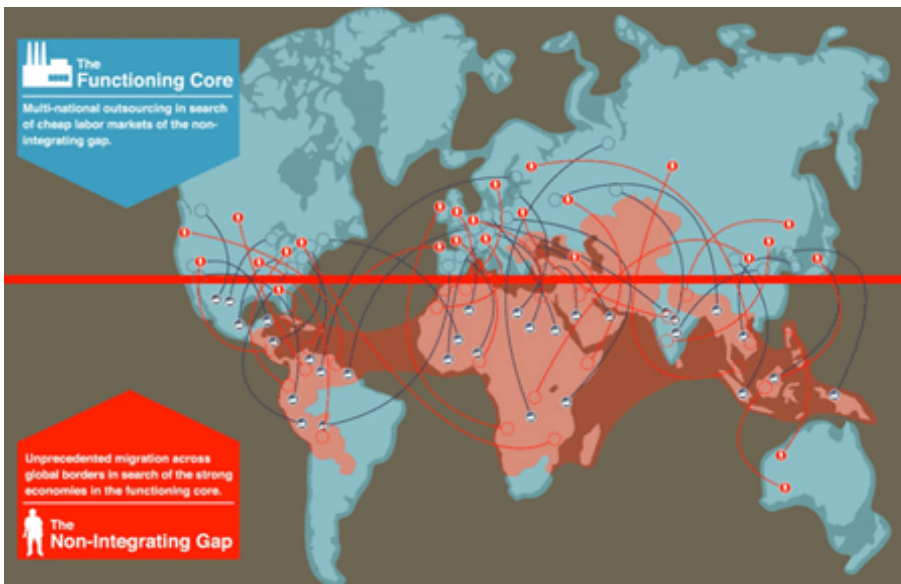
Figura 16. Metabolisme global 1. Fluxos migratoris, fluxos de capital, fluxos de residus

Autoria: Estudio Teddy Cruz. Font: (Im)Mobility / Borders, labor, migration.

La repetició d'aquest model es dona en la línia-circuit transfronterer designat per Teddy Cruz com "equador polític" el 2005. Aquest concepte és la franja imaginària i fronterera que repeteix el model metabòlic de demanda d'immigració i de reenviament de rebutjos entre San Diego i Tijuana, passant per regions similars com Ceuta o Melilla en relació amb Espanya o el Marroc. Es donarà també en zones en conflicte geopolític per raons de control energètic (entre altres) com Israel-Palestina, l'Índia-Catxemira, acabant a la Xina-Taiwan i formant un corredor d'àmbit global de portes d'accés als fluxos migratoris que seran percebuts com a punts amenaçadors, i per tant sotmesos a fortes pressions de control i explotació.

Figura 17. Metabolisme global 2. Fluxos migratoris sud-nord enfront de multinacionals exportadores que busquen recursos de mà d'obra barata en el sud.

The political Equator (Im)Mobility / Borders, labor, migration(Estudio Teddy Cruz).

El funcionament i encreuament de fluxos a les fronteres entre països es reproduïx també en els fluxos entre grans metròpolis i a la ciutat mateixa, a les fronteres invisibles entre barris, entre centre i perifèria. A partir d'aquest punt abordarem la condició migrant com a atribut transitori i ens centrarem en els efectes que la distribució de la població heterogènia genera a les grans ciutats globalitzades. Un salt d'escala en àmbit urbà permetrà a continuació concretar els efectes del desenvolupament en el si de la ciutat global.

The political Equator (2008)

Per a visualitzar el concepte d'equador polític i els fluxos entre metròpolis nord-sud, vegeu el vídeo *The political Equator* (2008):

The political Equator, creat per l'Estudio Teddy Cruz

3. Polítiques espacials de segregació i discontinuïtat a la ciutat global

Fins aquest apartat hem posat èmfasi a entendre la ciutat des d'una perspectiva metabòlica que comprèn els fluxos migratoris com a resultat d'aquest funcionament d'entrades i sortides d'energia. Hem analitzat també la relació que tenen els moviments migratoris amb les relacions de dependència en termes de recursos i desenvolupament que responen a l'efecte de deteriorament ambiental i social, en un marc global i de territori internacional.

Passant a una escala més petita, més local, no tant en un nivell de gran escala, entre països, sinó en el nivell de la ciutat, aquest apartat identificarà les dinàmiques de transformació urbanes que responen a com la ciutat rep els moviments migratoris, com es transforma i com reordena els seus espais segons aquests fluxos. Polítiques de ciutat i d'immigració es plasmaran en el disseny del teixit urbà dut a terme pels òrgans de control i gestió (ajuntaments o governs), que causaran efectes de reacció en les pràctiques espacials procedents del teixit social (de baix a dalt: disconformitat, ocupació, manifestació).

El gran creixement de les ciutats comporta redistribucions internes que es plasmen físicament en tipus d'usos, localització de barris, plans de remodelació, plans de substitució, nous plans d'habitatge, etc. En aquest apartat es trasllada la condició fronterera entre dos països a la condició de frontera urbana (o fronteres múltiples) en el si de la ciutat globalitzada, és a dir, la situació simbiòtica es reproduïx ara a escala de la ciutat.

3.1. Migracions a la ciutat

Preguntar-nos com respon la ciutat al fenomen de la migració, com s'articula l'espai urbà com a espai receptor del flux migratori, o quines polítiques espacials fomenten la segregació o la integració serà útil per a comprendre l'empremta de diferents migracions i el perquè de la transformació de la ciutat des de la perspectiva socioespacial.

La ciutat rep l'immigrant amb una moneda de doble cara: d'una banda es presenta la ciutat de possibilitats múltiples i valors humans universals, i d'altra banda esperen a l'immigrant noves fronteres urbanes que, per mitjà de l'urbanisme, li condicionaran l'organització social i les formes de convivència i integració. La invisibilització del col·lectiu immigrant i de la seva capacitat de representació serà un fenomen habitual amb la finalitat de minimitzar el seu poder d'actuació i preservar-lo com a sistema de suport o mà d'obra a baix cost.

Entendre que en un sistema capitalista tot component és migrant, la informació, el capital humà, el capital econòmic fluctuant, pot desbancar la rigidesa i l'hermetisme amb els quals s'etiqueta i jutja la persona que ha estat emigrada. Aquest pot ser un bon punt de partida per al canvi de mirada de la condició immigrant envers el seu caràcter efímer, transitori i simbòlic per a contrarestar els fenòmens de discontinuïtat espacial que preserven tal etiquetatge. Aquests fenòmens de discontinuïtat espacial equivaldran a formes de control manifestades en els aspectes següents:

- La creació de noves fronteres urbanes dins de la ciutat global per a mantenir la posició entre “els altres” i “nosaltres”.
- La crisi de l'espai públic entre el que pot esperar l'immigrant i el que en rep a l'arribada.
- Els processos de substitució i desplaçament de la capacitat representacional de l'immigrant.

La ciutat global s'estén, doncs, com un espai receptor de fluxos migrants, i deixa l'empremta de la immigració que generarà transformacions socioespacials i que farà de la ciutat una realitat contradictòria: el lloc de riquesa i possibilitats infinites, el lloc de segregació i discriminació.

3.2. Les noves fronteres urbanes

La ciutat global ha generat geografies d'exclusió mútua, ha propiciat dualitats excloents (com en el cas de San Diego i Tijuana) entre centre urbà i perifèria o extraradi, encara que tots dos són dependents, ja que els centres no s'estableixen com a fonts productives (Sassen, 1996). Aquest joc de dependències entre diferents àrees d'una ciutat provoca una transformació urbana que afecta la composició física i simbòlica de la ciutat. En els aspectes urbans, aquesta realitat implica l'aparició de “fronteres urbanes” dins mateix del sistema constitutiu de la ciutat, **fronteres físiques i simbòliques** que reproduiran fluxos metabòlics (com els que es donen entre països desenvolupats i menys desenvolupats econòmicament) que donaran lloc a la distinció hermètica i perpètua entre allò “central” i allò “perifèric”, l’“interior” i l’“exterior”, el “local” i el “visitant”, entre “els altres” i “nosaltres”. Dualitats excloents i dependents que impediran a l'immigrant sortir de les dinàmiques de subordinació dependent del lloc on resideixi una vegada sigui a la ciutat d'acollida.

Saskia Sassen explica que, des d'un punt de vista sociològic, les fronteres urbanes es tradueixen en dues classes de col·lectius excloents:

1) Classes dominants o elits. Aquestes ocupen els espais del centre de la ciutat propers als serveis terciaris i generadors de negoci econòmic, o bé ocupen també espais perifèrics protegits que es tendeixen a protegir, provoquen distanciament i eviten tot tipus d'espais de contacte (fronteres per a evitar contactes físics) amb les classes subalternes.

2) Classes subalternes. Majoritàriament immigrants i població d'ingressos mínims; es dedicaran als serveis per a les elits, mà d'obra a baix cost de nou, o bé se situaran a les àrees urbanes centríques deteriorades i en imminent procés de substitució, o bé a les perifèries també delimitades. Tots dos territoris impliquen una frontera més aviat marginada.

Però les fronteres urbanes també implicaran fenòmens de **discontinuitat espacial** que, com a formes de control social, alimentaran els **espais d'exclusió** i submissió dels ciutadans immigrants. La discontinuitat provocada per tal pràctica espacial implica el fenomen de la frontera urbana com a espai d'exclusió. Les fronteres urbanes limiten els espais compartits i també els graus d'interacció en zones de contacte.

Bauman ho descriu així:

“La fusión que requiere el entendimiento mutuo sólo puede provenir de la experiencia compartida; y compartir la experiencia es inconcebible si antes no se comparte el espacio.”

Bauman, *Confianza y temor en la ciudad; vivir con extranjeros* (pàg. 38, 2006).

Des d'un punt de vista espacial, la frontera urbana donarà lloc a les situacions següents:

- Segregació, discontinuitat espacial i arquitectures de la por.
- Privatització de l'espai públic.
- Contrageografies o estratègies de resistència.

La **segregació excloent** entre elits (classe dominant situada als centres urbans o barris residencials) i classes subalternes (immigració situada als barris perifèrics) donarà lloc a processos d'aïllament o centralització d'atenció en els espais ocupats per les classes dominants i, per tant, desatenció en tot allò que es considera circumdant o dependent i ocupat per la classe subaltern. Aquests processos es traduiran en models de planificació i disseny urbà entesos com “**arquitectures de la por**” o **ciutats límit** (Davis, 2006). Aquests “mons a part” creats per les fronteres urbanes configuren autèntiques fortalezes fonamentades en múltiples elements preventius: tanques, murs, alarmes, càmeres de videovigilància, personal de seguretat i porters armats, condominis tancats i fins i tot carrers que s'arriben a tancar amb reixats per prohibir l'entrada de qualsevol persona aliena que no hi resideixi. Sia en barris i centres urbans que han experimentat una substitució d'usos i de població (zones centríques de Manc-

hester –la ciutat més vigilada del món–), sia en urbanitzacions monofuncionals, com és el cas dels barris residencials de classe mitjana de Lima o de Rio de Janeiro i São Paulo per a protegir-se de la incertesa i la por que provoca la proximitat de zones suburbanitzades, com ara les faveles.

Una altra conseqüència d'aquesta polarització social és l'eliminació o **privatització de l'espai públic** entès com un espai de trobada de múltiples persones sense cap condició prèvia. Les polítiques de la por i el disseny urbà al servei d'aquestes polítiques han contribuït a privatitzar l'espai públic i també a posar-hi en pràctica múltiples pràctiques d'exclusió i discriminació.

Privatització de l'espai públic

Un exemple clar és la disposició i situació de tots aquests artefactes de control esmentats anteriorment (càmeres, policia, materials repel·lents, falta de bancs per a seure) però també de creació d'"illes" de seguretat substituint la idea de carrer amb petit comerç per amplis centres comercials (*malls*) on es concentren grans marques i hi ha dret de restricció d'entrada, fent d'aquests nous espais de trobades col·lectives un lloc més previsible i "segur" per a aquells que es puguin sentir amenaçats davant la presència del que es considera diferent o desconegut (Delgado, 1997; Caldeira, 2008), però sempre en detriment dels que no tenen tant poder, deixant de costat i apartant la capacitat de representació o agència del desplaçat.

Teresa Caldeira (2008) descriu un procés de creació de frontera urbana, polarització i privatització espacial referint-se a la ciutat brasilera de São Paulo, lloc on els fenòmens de segregació es recreen ells mateixos. El fragment de text citat a continuació és un bon exemple per a notar la correlació que hi ha entre la transformació espacial de la ciutat a partir de la por atribuïda a la població immigrant situada en les perifèries que amb el temps augmenta el seu nivell de vida i pot accedir a la ciutat més cèntrica. El rebuig de tal fenomen integratiu de la població amb més poder adquisitiu que se sent amenaçada pot modificar les polítiques (en aquest cas, retirada de serveis) i fomentar els processos d'urbanisme informal i autoconstrucció que comporten encara més necessitat d'emigració, sia a les perifèries o als mateixos centres abandonats i empobrits.

"Mentre la perifèria s'urbanitzava i, un cop legalitzada parcialment, s'incorporava a la ciutat oficial, i mentre el procés de democratització s'arrelava i els treballadors de baix poder adquisitiu **eren reconeguts com a actors polítics**, un nombre significatiu de membres de les classes alta i mitjana van començar a retirar-se de la ciutat, i més concretament, del seu espai públic. **Van recórrer al temor de la violència delictiva** –que, certament, va créixer a partir de mitjan dècada dels vuitanta– com a principal justificació per als centenars de **milers de persones que van marxar per instal·lar-se a zones dels afores** de la regió metropolitana que **podien controlar millor i de les quals podien excloure els pobres**. Van **construir-hi enclavaments fortificats per a les seves residències**, i per a les activitats de lleure i laborals. Van adoptar un nou punt de vista sobre les **virtuts de la iniciativa privada**, que anaven de la mà de les polítiques **neoliberals que van assumir per gestionar l'economia**. Aquestes polítiques van fer que l'Estat es retirés d'algunes àrees en què tradicionalment havia tingut un paper fonamental, com ara els serveis urbans, les infraestructures, les telecomunicacions, la producció d'acer i petroli, etc. Les polítiques neoliberals van generar una **profunda crisi econòmica que va posar en perill, en part, la continuïtat de la integració dels pobres** a la ciutat mitjançant el **procés d'autoconstrucció**."

Caldeira, *Democràcia i murs: noves articulacions de l'espai públic* (pàg. 12, 2008).

Teresa Caldeira

Professora de Ciutat i Ordenació del Territori a la Universitat de Berkeley als EUA, especialitzada en els fenòmens de segregació i discriminació relacionats amb les polítiques urbanes de societats democràtiques. Focalitzant sobre la por, el crim i la transformació urbana a partir del cas de la ciutat de São Paulo (Brasil) i comparant els fenòmens de segregació amb els de Los Angeles (EUA), conclou que tals patrons són reproduïbles en la majoria de metròpolis globalitzades. La seva obra principal és *Ciudad de muros*, publicada en castellà el 2011 per l'editorial Gedisa.

Per tots aquests efectes, hi ha tot un seguit de pràctiques espacials que, en forma de “contra geografies” (o definicions alternatives de l’espai), s’oposen i fan front a aquestes polítiques urbanes fomentades per la globalització. Michel de Certeau (1980), sociòleg urbà francès, explica que enfront de les pràctiques espacials dissenyades per òrgans de poder i control, sempre hi ha hagut **tàctiques d’apropiació** fora de les regulacions urbanes. Aquestes **estratègies de resistència** i resiliència als canvis dels ciutadans posen èmfasi en el **paper polític i actiu** del ciutadà, i en darrera instància, de l’immigrant. Des dels anys seixanta, diverses formes de dissens al poder han estat reconegudes en matèria d’urbanisme: cases ocupades als Països Baixos, ocupació comunitària a gran escala (el cas del barri de Christiania al centre de Copenhaguen als anys setanta), autoconstrucció i canvis d’ús (el cas de l’urbanisme informal o barris de barraques com els barris confrontants de Barcelona durant l’onada immigratòria dels cinquanta i seixanta), etc. Tots donaran lloc a espais guetitzats i fronterers (**autodelimitats** com a forma d’**autoprotecció**) convertits en territoris insulars o **zones temporalment autònomes** (Hackim Bey, 1990) amb les seves pròpies regles del joc internes que permeten l’accés lliure i obert d’immigrants, persones sense sostre, ciutadans amb ingressos baixos, ciutadans de pas, comunitats nòmades, ciutadans que volen habitar en comunitats fora de l’abast del control del sistema polític dominant.

Un exemple de la història de la ciutat de Barcelona és el cas dels barris de barraques autoconstruïts per albergar els fluxos migratoris de la immigració procedent del sud d’Espanya. A la recerca de treball en el sector tèxtil i metal·lúrgic aquestes comunitats es van situar en espais limítrofs i geogràficament confrontants (a la muntanya o a prop del mar). Un exemple és el cas del Somorrostro, situat a la platja que hi ha actualment entre la Barceloneta i el Port Olímpic. En els anys cinquanta 1.400 barraques albergaven ja una població de 18.000 persones que se situarien properes al barri de Poblenou i Sant Martí, tots dos de gran efervescència industrial en aquella època. Estructures habitacionals que allotjarien unitats familiars de diversos membres serien construïdes amb materials reciclats, materials de rebuig, materials aportats pel mar... El caràcter inestable, efímer i il·legal de tal assentament representava una contínua reconstrucció de les llars que (amb menys de deu metres quadrats) eren derrocades per la Policia Nacional o bé per les tempestes meteorològiques. Tanques i murs autoconstruïts definien els límits d’aquests assentaments provisionals. L’estigmatització de la població que hi residia augmentava la dificultat d’accedir a treballs ben remunerats.

**Michel de Certeau
(1925-1986)**

Historiador, antropòleg, lingüista i psicoanalista. Va ensenyar a diverses universitats de França i Amèrica. La seva publicació més divulgada va ser *La invención de lo cotidiano*, una investigació sobre les pràctiques de l’espai en la cultura popular. Consta de dos volums: *Artes del hacer* (1980) i *Habitar, cocinar* (1980).

Figura 18. Barraques d'acollida el 1950. El Somorrostro, Barcelona. Actual platja de la Barceloneta

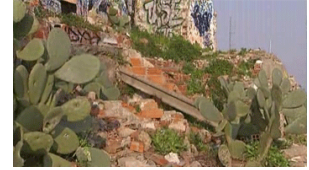
Font: Barcelona-Imatges amb història.

Altres zones de barraques es van donar al barri actual del Carmel i a la muntanya de Montjuïc. Tots els casos van ser substituïts i desmantellats per a regular l'urbanisme d'una ciutat que no tenia prou recursos per a resituar els veïns afectats. Aquestes zones temporals de barraques van ser convertides en la majoria de casos en espais públics o zones urbanitzades que, en tant que estratègiques dins de la ciutat, mai no tornarien a donar recer a la població immigrada, que va ser desplaçada a polígons d'habitatge de protecció en barris perifèrics a prop de Santa Coloma o l'Hospitalet.

El cas de les barraques de Barcelona no és solament un fenomen que es va donar en el passat, sinó que hi continua havent tàctiques d'apropiació de solars buits, entre edificis, en fàbriques desmantellades, on es poden construir habitatges temporals per a molta població nouvinguda que no trobarà feina ni habitatge assequible. Aquestes fórmules de supervivència es poden apreciar avui encara en molts punts de la ciutat, normalment perifèrics. El barri del Poblenou n'és un exemple. Atesa la reconversió urbana provocada pel pla del 22@ (substitució del sector productiu industrial pel sector de serveis i negocis), l'abandonament de moltes fàbriques ha permès acollir i trobar espais intersticials per a la immigració que arriba a la ciutat i que ocupa solars buits, fàbriques desmantellades o blocs d'habitatges en construcció que van quedar bloquejats per la crisi immobiliària.

Barraques: la ciutat oblidada

Un documental dirigit i realitzat per Sara Grimal i Alonso Carnicer:

Barraques: la ciutat oblidada

Figura 19. Barraques d'acollida d'immigrants el 2012. Poblenou, Barcelona. Solar al carrer de Pamplona en què conviu un grup de romanesos i un altre de sense sostre espanyols

Autor: Ferran Nadeu. Font: *El Periódico* "Les barraques del segle XXI sorgeixen en ple 22@. Centenars de famílies malviuen en barraques en naus velles i solars abandonats". Article publicat el 6 de març de 2012 en *El Periódico*.

Las barracas del siglo XXI surgen en pleno 22@

Documental dirigit per Mónica Tudela per a *El Periódico*. Breu vídeo i article accessibles a:

Las barracas del siglo XXI surgen en pleno 22@.

Senegalesos, xinesos, romanesos, portuguesos, comunitats gitanes, indis, entre altres, configuren més de 700 persones que, al costat dels sense sostre, han de sobreviure a força de reciclatge i tot tipus de material de rebuig.

En la citació següent s'aprecia el desencantament que provoquen les formes de vida inaccessibles a la ciutat global, una ciutat que rebutja els nouvinguts sense recursos, molts dels quals no poden tornar als seus països d'origen per falta de recursos econòmics o oportunitats a la tornada:

"Junto a las barracas, en ocasiones en naves adyacentes a los solares en cuestión, malviven en antiguos talleres o fábricas ahora ocupadas o en pisos sobreocupados 400 jóvenes senegaleses, muchos de ellos sin papeles. Al margen de la forma de sustento, comparten colas frente a las fuentes públicas del barrio para proveerse de agua para cocinar y para lavarse. [...] Chan Chan es un hombre chino de 51 años. Después de vivir bastante tiempo en la calle se instaló en una nave okupada detrás de Razzmatazz junto al indio Karpal Singh, de 50. «Vivir en la calle es muy duro. Si no buscas alianzas, estás perdido», apunta Singh. En la nave se estaba mejor que en la calle, pero estaban cansados de las fiestas y de los problemas con las drogas y con los vecinos –que a su vez estaban cansados de lo mismo–, por lo que hace un mes optaron por entrar en un solar, como veían que habían hecho muchos otros. Entre sus dos barracas, montañas de zapatos, sillas y cajones. Aunque son una familia con todas las letras, cada uno cocina lo suyo. Tienen un fogón en cada chabola. «Cada uno tiene sus gustos. Nos ayudamos, pero cada uno en su casa», explica Singh, quien asegura que, si le ayudaran, **regresaría a su país hoy mismo**. «Cuando llegué a Barcelona todo era distinto. Trabajaba en la obra, poniendo pladur y podía pagar el alquiler de mi piso en L'Hospitalet y mandar dinero a mi país; pero desde el 2008 no hay trabajo»."

Nadeu, "Les barraques del segle XXI sorgeixen en ple 22@. Centenars de famílies malviuen en barraques en naus velles i solars abandonats" (2012).

Sobre la condició temporal de zona o de frontera d'aquests espais d'acollida, destaca el caràcter efímer i mòbil dels límits físics, que aniran adaptant-se i recomponent-se entre un joc de tensions entre l'interior i l'exterior que determinen.

“La frontera es una cosa que está en continua evolución, no es un dato inamovible y en cualquier momento puede cambiar en su interior o en su exterior. La frontera es inestable [...] el confín, con la evidencia de sus signos y su dimensión circunscrita, imponía el hecho de ser un espacio cerrado; una seguridad que la frontera (física, biológica, psicológica...), lugar vasto e indeterminado, no puede, ciertamente, asegurar. [...] Romper los confines no implica, necesariamente, la desaparición de las fronteras. Significa infringir, desmenuzar lo más posible el confín, el límite que se establece, para transformarlo en un margen más amplio, donde dar lugar a las diferencias. Habitar el límite significaría, entonces, habitar y construir ese centro del que pasa a su interior y dentro de nosotros mismos para convertirnos en hombres de confín.”

Zanini *Significati del confine: i limiti naturali, storici, mentali* (1997).

3.3. Espai públic com a espai crític

La frontera urbana no està solament representada en els límits d'una comunitat sinó també en els usos permesos o prohibits (que es donen o que es poden donar) de l'espai urbà. Per aquest motiu, aquest apartat tracta de relacionar l'espai públic com un espai mirall de formes d'inclusió i exclusió provocades per les polítiques urbanes que fomenten les fronteres tant físiques com simbòliques. Entendre l'espai públic com un espai crític i reflex de les polítiques de segregació en permet repensar el significat i detectar les formes de privatització de les elits dominants i l'exclusió per a les classes subalternes i immigrants.

L'“ideal” d'espai públic esperat per l'immigrant en iniciar el camí cap a un nou món (lloc de trobada, de diversitat de persones en contacte, d'intercanvi d'idees, de possibilitats múltiples i llibertat) quedarà molt allunyat de l'espai públic “real” que l'immigrant es troba en desembarcar a la ciutat de la seva nova destinació. L'ideal d'espai públic democratitzat que suposadament es garanteix en l'àmbit occidental distarà cada vegada més de l'espai globalitzat que impera a les ciutats europees i de països desenvolupats. L'“idealitzat” (a través d'imatges i dels mitjans de comunicació) s'enfrontarà amb la realitat d'un espai públic dominat per les polítiques d'exclusió i discriminació.

La finalitat d'aquest subapartat és posar en dubte tal visió utòpica de l'espai públic i reconèixer, en època de globalització, la crisi de l'espai públic a partir de confrontar-lo amb la dificultat d'accés i segregació espacial que pateix la immigració ingressada a la ciutat.

3.3.1. Envers la construcció utòpica de l'espai urbà d'acollida

Si l'espai urbà és l'equivalent a qualsevol espai de la ciutat, un lloc geogràfic amb un índex elevat on viuen i s'agrupen un gran nombre de persones, l'espai públic pot ser definit a partir de tot un seguit d'atributs que s'emmarquen en l'àmbit contemporani i occidental, **les característiques del qual es poden associar, per tradició, amb l'àgora grega i amb les idees republicanes de la Revolució Francesa, és a dir “igualtat, llibertat, fraternitat”.**

A partir de l'associació entre àgora i espai públic, emfatitzant el caràcter de lloc on es decidien conjuntament les qüestions que afectaven els ciutadans que, com a col·lectiu, quedaven refermats com a subjecte polític, Hannah Arendt publicava el 1958 *The human condition*, una anàlisi sobre la transició de la condició social de l'home des de l'època clàssica fins a mitjan segle XX, moment en què es continuava manifestant la segregació espacial entre diferents segments de la societat. Arendt va detectar la necessitat de redefinició del concepte i va presentar **l'espai públic com a espai simbòlic i comú a partir de la diferència de posicions i varietat de perspectives, i va introduir els conceptes de pluralitat i diversitat.**

“[...] la realidad de la **esfera pública** radica en la simultánea presencia de innumerables perspectivas y aspectos en los que se presenta el **mundo común** y para el que no cabe inventar medida o denominador común. Pues, si bien el mundo común es el lugar de reunión **de todos**, quienes están presentes ocupan diferentes posiciones en él, y el puesto de uno puede no coincidir más con el de otro que la posición de dos objetos. **Ser visto** y oído por otros deriva su significado del hecho de que **todos ven y oyen desde una posición diferente**. Éste es el significado de la vida pública. [...] Solo donde las cosas pueden verse por muchos en una variedad de aspectos y sin cambiar su identidad, de manera que quienes se agrupan a su alrededor sepan que ven lo mismo en total diversidad, sólo allí aparece auténtica y verdaderamente la **realidad mundana**.”

Arendt, *La condición humana* (pàg. 66, 1993).

L'espai **públic ideal** relacionat amb la idea d'àgora clàssica i els drets democràtics aportats per la Revolució Francesa es podria definir **reunint i sumant** les característiques següents reflectides per les aportacions teòriques de la mateixa Hannah Arendt, del sociòleg francès Henri Lefebvre o bé de l'antropòleg contemporani Manuel Delgado:

1) Reconeixement de la subjectivitat i dret a la ciutat. El reconeixement de l'individu es manifesta, en la línia de Hannah Arendt, des de la seva capacitat política, dels seus diferents punts de vista i de l'anonimat de la identitat. És un espai lliure de condicionants i perjudicis que permet expressar la pluralitat. És un lloc des d'on un és capaç de percebre des de les diferents perspectives que hi cohabitaven. És una forma superior de dret, tal com Henri Lefebvre descrivia en la seva obra *El derecho a la ciudad*.

“El derecho a la ciudad se manifiesta como forma superior de los derechos: el derecho a la libertad, a la individualización en la socialización, al hábitat y al habitar. El derecho a la obra (a la actividad participante) y el derecho a la apropiación (muy diferente del derecho a la propiedad) están imbricados en el derecho a la ciudad.”

Lefebvre, *El derecho a la ciudad* (pàg. 159, 1978).

2) Donar veu al subaltern. Des de la idea d'oposició, conflicte i diferència, l'espai de la ciutat dona veu al “diferent”, a l’“altre”, a l'invisible o aparentment absent i exclòs, com els col·lectius immigrants. Segons Henri Lefebvre en *La revolución urbana*, l'espai de la ciutat allibera, dona existència i manifesta les múltiples formes d'organització i relació socials fent de l'oposició i el conflicte un altaveu d'expressió.

Hannah Arendt (1906-1975)

Polítologa alemanya jueva coneguda com a filòsofa que va investigar la naturalesa de les relacions de poder, la capacitat política de les persones com a subjectes polítics i el paper de l'autoritat o el totalitarisme. Va investigar també sobre l'antisemitisme i va ser detinguda en un camp de refugiats a França, del qual va poder escapar i emigrar als Estats Units el 1941, lloc on va impartir docència a la Universitat de Chicago, a la New University de Nova York i a Yale. Entre les seves obres destaquen *The origins of totalitarianism* (1951), *The human condition* (1958), *On revolution* (1963).

Lectura recomanada

Henri Lefebvre (1968). *El derecho a la ciudad*. Madrid: Península. Es pot descarregar gratis.

"[...] lo urbano no es indiferente a todas las diferencias, ya que precisamente las reúne. En este sentido, la ciudad construye, libera, aporta la esencia de las relaciones sociales: la existencia recíproca y la manifestación de las diferencias procedentes de los conflictos o que llevan a los conflictos. ¿No será ésta la razón y el sentido de este delirio racional que es la ciudad, lo urbano?"

Lefebvre, *La revolución urbana* (pàg. 124, 1972).

Lectura recomanada

Manuel Delgado (1997).
Ciutat i immigració. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània.

3) Inestabilitat i temporalitat. L'espai públic es caracteritza per ser un espai mutable, canviant i fluctuant, i és el reflex de processos de transformació constant. És un espai heterogeni difícil de controlar i prevenir. És dispersió, anonimat, en constant estat de redistribució.

Així defineix Manuel Delgado l'espai urbà:

"L'urbà consisteix en un marc mediambiental en què s'observa una espessa xarxa de relacions inestables entre desconeguts o amb prou feines coneguts, una proliferació constant, canviant i interminable de centralitats, una trama de rínxols o trenaments socials discontinus, volubles i efímers. És un conglomerat tot just orgànic de components grups, un seguit d'institucions momentànies."

Delgado, *Elogi del vianant: del "model Barcelona" a la Barcelona model* (pàg. 105, 2005).

En paraules de Delgado, es tracta d'un "esdevenir" on tot ocorre, on tot es fa possible. Es pot exemplificar amb un grup de persones manifestant-se, un col·lectiu, una organització que estableix un lloc de trobada, intercanvi i expressió...

Kapuzcinski (2007) es referia a aquesta trobada amb "l'altre" en una situació ideal d'espai en el qual s'establien vincles i trobades d'igual a igual, sense relacions de poder que generessin exclusió.

"Todos esos espacios eran lugares de encuentro: allí las personas entraban en contacto y se comunicaban, intercambiaban ideas y mercancías, sellaban actos de compraventa y ultimaban negocios, formaban uniones y alianzas, encontraban objetivos y valores comunes. El Otro dejaba de ser sinónimo de lo desconocido y lo hostil, de peligro mortal y de encarnación del mal. Cada individuo hallaba en sí mismo una parte, por minúscula que fuese, de aquel Otro, o al menos así lo creía, y vivía con este convencimiento."

Kapuscinski, *Kapuscinski, la voz del otro* (pàg. 55, 2007).

Però la ciutat esdevé un camp de batalla, un camp de forces (Bourdieu), una arena pública o un laboratori que fa visibles i invisibles les diferències. Fins a quin punt la ciutat global **dóna veu a les formes que queden silenciades** en contextos de subordinació com és el cas de la immigració? L'expressió de la immigració com allò subaltern a la ciutat serà un repte en lluita constant entre polítiques espacials i necessitats socials.

3.3.2. La ciutat com a espai receptor: envers la negació de l'espai públic

A partir de la **posada en pràctica dels usos a la ciutat**, analitzar l'ús que la immigració pot fer, o fa, de l'espai urbà, posa en crisi i emfasitza la idea clàssica d'espai públic. Com rep l'espai públic l'immigrant i en quines condicions? Diferències entre el que s'espera de la societat democràtica, i el que un es troba, quan hi arriba.

Amb el temps, la idea d'espai públic s'ha continuat defensant sota el lema republicà d'idea de democràcia, però ha posat alhora en dubte la vigència de tals valors, i l'intent de recuperar aquest espai públic integrador ha quedat desatès per l'urbanisme convencional.

Els tòpics compartits d'espai públic són avui espais oberts com places, carrers plens de botigues, espais lúdics, laics o buits que es presten a la publicitat, a l'espai econòmic on es compra i es ven, i que ha entrat a formar part de la societat líquida (Bauman) o de la societat de l'espectacle (Débord, 1967), on el ciutadà és convertit en un espectador alienat al sistema o consumidor passiu. Enfront dels espais públics, apareix el concepte dels "no-llocs", nous espais de trobada que ofereix la ciutat global. Desenvolupats per Marc Augé (1993), els **no-llocs** equivalen a grans espais que no depenen de l'especificitat del lloc, és a dir, que tenen les mateixes característiques a tot el món. Són característics de les ciutats globals en xarxa, com per exemple grans superfícies de pas o de trobada dirigides al consum: aeroports, estadis esportius, parcs d'atraccions, centres comercials, entre altres. Tots són llocs de restricció de l'espai públic "real", són espais supeditats al consum global, i per això falsament democratitzats.

Els espais públics globals ja eren advertits per la idea de ciutat que teoritzaven els sociòlegs de l'Escola de Chicago. El concepte *urbà* ja es definia des de la idea d'heterogeneïtat pels volts dels anys trenta. La **condició heterogenètica** de la ciutat la situava en un sistema generador de diferències i de diversitat.

"La heterogeneidad de la población urbana se manifiesta también en los aspectos racial y étnico. El individuo nacido en el extranjero y sus hijos constituyen casi dos tercios del total de población de ciudades de un millón de habitantes en adelante. Su proporción en la población urbana disminuye a medida que lo hace el número de habitantes de la ciudad, de manera que en las áreas rurales solo son un sexto del total. Las ciudades de mayor tamaño han atraído más a los negros y otros grupos raciales que las comunidades más pequeñas. Considerando que la edad, el sexo, la raza y el origen étnico se relacionan con otros factores como la ocupación y los intereses, es evidente que una característica importante del urbanita es su disimilitud respecto a sus conciudadanos."

Wirth, "El urbanismo como forma de vida" (pàg. 48, 1938).

La **propietat heterogenètica** que va definir Wirth condueix, segons les seves paraules, a complicar l'estructura de classe i propiciar més estratificació social i diferencial. La diferenciació és plasmada, doncs, en l'espai públic, en un espai

urbà que reflectirà tals estructures fragmentades, en lloc de proporcionar espais per a la igualtat. Per aquesta raó podem parlar de la negació de l'espai públic "a la manera clàssica".

"La ciudad ha sido así crisol de razas, pueblos y culturas y un vivero propicio de híbridos culturales y biológicos nuevos. No sólo ha tolerado las diferencias individuales, las ha fomentado. Ha unido a individuos procedentes de puntos extremos del planeta porque eran diferentes y útiles por ello mutuamente, más que porque fuesen homogéneos y similares en su mentalidad."

Wirth, "El urbanismo como forma de vida" (pàg. 37, 1938).

En conclusió, l'espai públic contemporani heterogenètic queda molt lluny de ser el reflex de l'àgora que expressa els valors de la societat democràtica.

Dins del camp de l'urbanisme hi ha una crítica molt consolidada envers l'urbanisme tradicional: que ha estat còmplice i ha contribuït a l'hiperdisseny i embelliment de la ciutat globalitzada, especialitzada i segregada socialment. Ciutats turisticades, projectades amb una gran oferta cultural i atracció comercial, amaguen una altra cara que intenta camuflar l'exclusió i entrada de milers de persones que no compleixen l'estereotip de ciutat "marca" (Delgado, 2005). Es tracta de ciutats amb molt espai infrautilitzat, ja que no propicien situacions de copresència fortuïta. L'espai públic s'hi defineix més aviat com un espai de control i observació per mitjà de sistemes de videovigilància i seguretat. Representa avui dia una ciutat estandarditzada, teatralitzada i plena de codis que inciten el visitant a **perdre graus de diferència i tendir cada vegada més a l'homogeneïtat**. Aquest fenomen es produeix com un procés de tematització del paisatge, especialització econòmica i segregació morfològica. S'ha descrit com la negació o la fi de l'espai públic des d'obres com *La era del vacío* (Gilles Lipovetsky).

Aquest escenari postmodern és el reflex d'una societat "líquida", en termes de Zigmunt Bauman, i l'escenari de la *société du spectacle* de Guy Debord. Èmfasi en una societat en què, malgrat l'aparent llibertat de què pot gaudir el ciutadà, aquest passa de ser productor a consumidor, de tenir un paper actiu a exercir un paper passiu condicionat principalment pel consumisme, factor alienant i anul·lador de la capacitat política o agent. L'immigrant que arriba a una ciutat es troba amb un espai públic travessat per tantes estructures dominants que no sorprèn, doncs, que, per a molts, l'espai públic sigui **quelcom d'inexistent**, una utopia, una il·lusió.

"¿Existe alguna cosa que podamos considerar esfera pública en las culturas tardo-capitalistas? ¿Estamos atendiendo a la liquidación de la esfera pública por parte de la publicidad, la destrucción de la posibilidad de discusión libre y pública, de deliberación, y de determinación colectiva a causa de una gestión del estado corporativizada y militarizada, y a causa de la emergencia del nuevo orden global? [...] ¿O bien la internacionalización de la cultura global proporciona oportunidades para que emerjan nuevas formas de solidaridad, dejando entradas para la intrusión de nuevas formas de resistencia pública hacia la homogenización y dominación?"

Mitchell, *Art and the public sphere* (pàg. 2, 1992).

No serà, doncs, sorprenent que a la ciutat li interessi tapar les diferències desplaçant allò que és “desigual”, que no contribueix a la idea de ciutat marca o ciutat perfecta que s'intenta aparentar. Vegem en la ciutat casos paradoxals de l'ús del mobiliari, com bancs individuals, separadors en els bancs llargs, punxes en les finestres d'edificis públics o algunes bardisses de les places dures per a evitar que la gent es pugui apropiari del lloc; també pràctiques de control que es fan per a establir horaris de neteja amb dolls d'aigua al paviment urbà per a mullar-lo i evitar així que les persones s'hi puguin estirar o descansar, càmeres de vigilància en les cantonades, entre una infinitat més... És per aquesta raó que s'activen els processos de **gentrificació** que afecten les masses de teixit més pobre de la ciutat, espais crítics habitats majoritàriament per la població immigrant i on hi ha més possibilitat de contacte de població diversa.

Lluitar per l'ideal d'espai públic permetrà frenar tals processos de substitució i recuperar els valors democràtics d'una ciutat més inclusiva. Com ha escrit J. Borja en *L'espai públic: ciutat i ciutadania*, “sense espai públic no hi ha ciutadania compartida, no hi ha ciutat”.

3.4. Gentrificació com a desplaçament de capacitat representacional

La ciutat globalitzada dóna lloc a la **construcció simbòlica** de la condició immigrant, que, entesa com un atribut cultural (segons Aramburu, 2002, i Delgado, 1997), dóna lloc a la invisibilitat de la immigració en la ciutat, al seu desplaçament físic i al desplaçament de la capacitat de representació i de veu pròpia de la capacitat agent de l'immigrant. La distinció entre un “nosaltres” i un “els altres” (o foment de l'alteritat) es veu alimentada per la **influència dels mitjans de comunicació**, la **instrumentalització** de la figura de l'immigrant com a moneda de canvi i per la definició de *ciutat* des de la **cultura de la por** (Bauman, 2006). L'estigmatització del col·lectiu immigrant i fenòmens com la **mixofòbia** trobaran els seus aliats en eines de disseny urbà responsables de processos de reconversió d'usos del sòl com a pas precedent a substituir i desplaçar tota aquella població que no interessa políticament en un context urbà que es vulgui revalorar econòmicament.

Identificar les dinàmiques de transformació urbanes que responen a la ciutat construïda des de la por i la higienització permetrà la possibilitat de canvi de marc perceptiu i reconèixer l'immigrant urbà en la construcció socioespacial. Examinar guetos, perifèries, àrees suburbanitzades com a producte d'espais d'invisibilitat, apropiació des d'aquest punt de vista del resultat del **desplaçament de la capacitat representacional** de grups “diferents” majoritàriament immigrants, permetrà accedir a les dues cares de la mateixa moneda i detectar, per exemple, com és instrumentalitzat l'ús de la cultura per a evitar zones de contacte i fomentar la frontera urbana als centres de les ciutats (Bauman, 2006, pàg. 29), com en el cas de la gentrificació.

Gentrificació

La gentrificació és la reconversió d'usos del sòl i substitució consegüent de població.

Mixofòbia

Mixofòbia és la por de barrejar-se amb algú diferent.

Un **procés de gentrificació** és un neologisme procedent de la paraula anglesa *gentry*, que s'utilitzava per a designar la burgesia o aristocràcia anglesa. Es pot traduir com *aburguesament*. Aquest fenomen deriva del període en què la burgesia anglesa s'allunyava del centre de la ciutat (lloc de producció amb indústries i fàbriques) per augmentar la seva qualitat de vida i viure a la ciutat jardí projectada a les zones suburbials, on la relació més directa amb la naturalesa augmentava la millora de les seves condicions de vida. Era una manera de diferenciació, ja que la ciutat era concebuda com un lloc d'insalubritat i inseguretat.

L'arquitecte Eduard Rodríguez Villaescusa, autor de l'estudi *Immigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona*, defineix el concepte com un **fenomen d'apropiació** de la classe dominant dels espais urbans en renovació de les ciutats.

La gentrificació, tal com avui l'entendem, implica concretament el fenomen contrari. El desplaçament de la població d'alts ingressos cap al centre de la ciutat global és el que defineix aquest fenomen contemporani iniciat a la fi dels anys setanta als països industrialitzats anglosaxons. La zona dels Docklands a l'est de Londres, o l'East Side de Manhattan a Nova York, són dos exemples típics dels anys vuitanta i formen part del període entès com a "renaixement urbà³", en el qual la imatge que es potencia comercialment és la del personatge home de negocis amb poder (com els de les sèries *Dallas* o *Dinastia*).

⁽³⁾En anglès, *urban renaissance*.

La globalització ha convertit el **centre urbà** de les metròpolis en el nucli del sector terciari i financer. Les vendes a escala global, les megaempreses, se situen en els escenaris urbans ja no perifèrics, sinó més aviat centrals o que promouen una nova centralitat. L'espai urbà com a lloc de comunicacions i atracció de capital (com indica N. Smith) reflecteix la polarització social de l'espai urbà entre un grup adinerat enfront d'un altre de marginal.

De nou el sector terciari (basat en els serveis) ocupa els centres i exerceix un pols de forces, un *mobbing* a gran escala de població local. La immigració, en aquesta lluita de poders, perd tota capacitat de protesta. Es tracta de polítiques espacials pactades entre grans corporacions i ajuntaments amb la finalitat d'augmentar els ingressos procedents de la multiplicació dels serveis terciaris i dels canvis d'ús del sòl urbà (noves llicències, negocis, atractiu turístic, finalitat de lucre).

Descartant el dualisme de termes espacials "centre/perifèria", la gentrificació es dona en les dues fases cícliques següents, que Neil Smith exemplifica en *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city* (1996).

En primer lloc es dona el fenomen de la **descapitalització**. Aquesta **primera fase** consisteix a **provocar la decadència**, ruïna i abandó de centres històrics o bé barris de tradició obrera, industrials o barris on la migració és el teixit urbà principal, i que políticament i econòmicament no interessa per a aquest punt

de la ciutat. Retirada d'inversors per a la zona, retirada de crèdits de bancs, denegació de llicències per a rehabilitar o construir. En l'extrem màxim els ajuntaments minimitzen o deixen d'invertir en els serveis socials (equipaments) o el manteniment general de l'espai urbà. Retirades d'inversió. Ocupacions i fase temporal en què artistes entren a reutilitzar els espais residuals i en trànsit.

En segon lloc es dona el fenomen de la **recapitalització**. Aquesta **segona fase** consisteix a fer renéixer i reactivar els nous centres. La rehabilitació, la renovació i la reconstrucció provoquen la pujada dels preus del lloguer. Aquest procés implica la pressió als residents locals amb greus conseqüències pel que fa a la polarització social i la fallida de les economies familiars. Els locals es veuen forçats a marxar o bé a viure en condicions mínimes. Viuen al carrer o bé diferents unitats familiars s'ajunten en un mateix habitatge amb la finalitat de compartir el preu del lloguer, amb la qual cosa la seva qualitat de vida disminueix per falta de condicions mínimes d'habitabilitat i l'habitatge es deteriora de manera accelerada i dona lloc a la tipologia de pisos "pastera", com s'ha donat en el cas del barri del Raval de Barcelona. La pressió sobre els residents augmenta i en alguns casos permet mudances a zones més assequibles, però per a molts és difícil aconseguir un nou habitatge, i augmenta, doncs, el nombre de gent que es veu obligada a residir al carrer i en comunitats de barraques. La reducció d'habitatges assequibles a la classe treballadora o immigrada també comporta la reducció dels llocs de petit comerç o de tallers de negocis familiars.

La transformació d'aquestes zones deriva en barris residencials d'alt nivell adquisitiu que podran pagar més impostos a la municipalitat, en zones de serveis, zones de negoci, centres financers i centres de comerç global (franquícies, grans superfícies) destinades a la nova classe professional i empresarial. La potenciació del lloguer alt per a turistes també serà una nova tipologia dins d'aquesta fase final en la qual la propietat privada es defensa per sobre del lloguer, i fa de l'habitatge una oportunitat de lucre més que un dret per al ciutadà.

Segons l'antropòleg Mikel Aramburu, la gentrificació també es pot donar d'una manera més tova o matisada, com és el cas donat en el districte de Ciutat Vella de Barcelona, que ofereix **temporalment** espai d'habitatge i lloguer a baix cost a residents emprenedors i de classe mitjana que troben un lloc on poden exercir professions relacionades amb les arts i oficis liberals que no tenen una sortida directa en el mercat global.

"Gentrificación se aplica a veces de manera abusiva –del inglés *gentry*, aristocracia– para designar la llegada de gente de clase media a barrios degradados, promovida por programas de reformas urbanísticas. Muchas veces estas personas de rentas relativamente altas son jóvenes profesionales en situaciones económicas no siempre holgadas. Al fin y al cabo, vivir en estos barrios –aún– representa una alternativa residencial barata."

Aramburu, *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona* (pàg. 43, 2002).

Mikel Aramburu

Doctor en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona i màster en Antropologia Social per la UNICAMP del Brasil. Ha fet treball de camp sobre comunitats al Brasil i sobre immigració estrangera en diversos municipis de Catalunya. Les seves investigacions han estat guardonades en diverses ocasions. Ha col·laborat en diversos treballs amb Nadja Monnet. És autor de la publicació de la seva tesi *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*.

Diversos exemples propers de casos de gentrificació més tova són el cas de la reconversió de la tradició industrial del Poblenou a Barcelona amb l'aprovació del pla 22@ de l'Ajuntament de la ciutat, el barri de la Ribera, al Born i la seva turistificació, o bé el cas del Raval, aquests dos darrers a Ciutat Vella, casos que es descriuen en el subapartat següent a manera d'exemplificació de polítiques segregadores més properes.

3.4.1. Ciutat Vella a Barcelona com un cas d'exemplificació

Els moviments migratoris al centre històric de la ciutat de Barcelona han contribuït a fer dels barris que conformen Ciutat Vella un encreuament complex de formes de socialització i relacions espacials. Els efectes dels mitjans de comunicació amb l'estigmatització del col·lectiu immigrant, més els derivats de les idees sobre la "ciutat marca" que representa Barcelona (turisme cultural, node i *hub* financer i global) han contribuït a les polítiques urbanes espacials de renovació edificatòria i de substitució de teixit de residents, que ha afectat les formes de mobilitat i relació dels ciutadans mateixos, immigrants i no immigrants, de la Ciutat Vella.

Els moviments migratoris a la ciutat de Barcelona s'han donat tradicionalment a diferents escales. Actualment se solen esdevenir des de l'interior del barri històric cap a l'exterior de l'àrea metropolitana. La direccionalitat d'aquest flux migratori intern es deu a la gran facilitat que ofereix l'àrea perifèrica en termes d'oferta en el sector industrial o agrari, en habitatge assequible i en millor qualitat de vida.

El model de *ciutat marca* a Barcelona ha impulsat la proliferació de conjunts immobiliaris, d'oficines i habitatges d'alt nivell adquisitiu destinats a un mercat internacional sempre expansiu al qual s'afegeixen els ingressos que el turisme propicia. Les conseqüències d'aquest model han afectat el centre antic de la ciutat i han augmentat la concentració de la pobresa i marginació social.

Eduard Rodríguez explica en *Immigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona* algunes de les decisions polítiques que han fomentat el canvi de model de la ciutat en detriment de la productivitat i de la integració immigratòria. Als casos que segueixen hi podem sumar l'operació de reconversió del Fòrum i Diagonal Mar, més el pla 22@ al Poblenou com a *hub* (o centre neuràlgic) d'activitat financera.

"La paulatina transformación del tejido central hacia actividades terciarias y la expulsión de la industria y la manufactura hacia el exterior del núcleo principal (la factoría SE-AT trasladada a Martorell, o la conversión del Port Vell en espacio de ocio ciudadano) acentúan esta tendencia hacia la deslocalización regional de las actividades estrictamente productivas y la consolidación del centro como ámbito residencial y de servicios de alto valor añadido."

Rodríguez, *Immigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona* (pàg. 45, 2002).

Aquests casos de deslocalització han fomentat els focus productius desplaçats per l'àrea metropolitana i han provocat més interdependència i competitivitat, que dona lloc a tota una vinculació de nusos (o centres) desplegats sobre el territori, que l'han convertit en més indeterminat. Aquestes característiques responen al tipus d'estructura espacial productiva pròpia del mercat globalitzat, és a dir, la ciutat tendeix a diluir-se en nusos dispersos per la seva àrea d'influència i es converteix en una ciutat polinuclear.

L'altra cara de la moneda d'aquest fenomen d'expansió és l'abandonament de l'atenció gradual al **centre històric**, factor que facilita la possibilitat d'accés a la immigració, que trobarà uns preus més assequibles en una primera fase, encara que en condicions pèssimes d'habitabilitat.

En el cas de Barcelona, la ciutat es va anar constituint espacialment a partir d'un barri vell que ja des del començament del segle XX va quedar marcat per la forta presència de població immigrada, mentre que la població arribada anteriorment i ja establerta s'anava traslladant als barris de l'Eixample, que s'anaven construint i desenvolupant. A partir dels anys cinquanta el barri antic, o el que podem denominar Ciutat Vella, va començar a descendir demogràficament a causa de la construcció de noves perifèries a la ciutat.

“En los últimos 40 años, sin dejar nunca de recibir nueva inmigración, **el barrio perdió dos tercios de su población**, especialmente la gente más activa en términos productivos y reproductivos. Actualmente por cada menor de 14 años hay tres mayores de 65 años. La *desobrerización*, ocurrida tanto por causas demográficas como económicas, hizo que la población marginal –prostitutas, toxicómanos, etc.– apareciera a los ojos de muchos barceloneses como la única gente que habitaba el barrio, alimentando así aún más la leyenda del Barrio Chino.”

Aramburu, *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona* (pàg. 38, 2002).

Referint-se al cas de Ciutat Vella (format pels barris del Raval, el Gòtic, Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera, i la Barceloneta), Mikel Aramburu defineix el barri com un traspàs continu de migracions, procedents de diferents llocs i situades en diferents èpoques, que estableixen la diferenciació i construcció social de la figura de l'“immigrant” en la distinció entre els arribats “anteriorment” i situats al “centre” (barri antic), i els que van arribar posteriorment i no troben el seu lloc a la ciutat. Aramburu posa èmfasi en la influència de les polítiques urbanes de renovació per analitzar fins a quin punt han arribat a influenciar els desplaçaments de col·lectius immigrants de dins cap a fora del districte de Ciutat Vella per causa de la pujada del preu del sòl i del lloguer. Aquesta dinàmica provoca que l'habitatge, primera necessitat per a establir-se abans de buscar ocupació, sigui per a l'immigrant el principal inconvenient en la seva fase d'integració.

“Las principales características de las reformas urbanísticas han sido la renovación urbana, es decir, **la expropiación y el derribo** de edificios en las partes centrales más degradadas; la rehabilitación de viviendas; la mejora de las infraestructuras y los servicios; y la atracción de nuevas actividades económicas y nuevos residentes de rentas relativamente altas. Como consecuencia de las reformas, en 1996 el precio por metro cuadrado de la vivienda de segunda mano del distrito ya era el 67% de la media de Barcelona, en el caso de compra, y el 90% en el caso de alquiler. En el 2000 estos porcentajes suben al 80% y 93%, respectivamente.”

Aramburu, *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona* (pàg. 39, 2002).

En el cas del barri del Raval no es pot parlar d'un procés de gentrificació completament desenvolupat. Es tractaria, doncs, del cas esmentat per Aramburu: una **gentrificació tova** o més suau, ja que no es pot generalitzar el fenomen de substitució urbana en tot el barri. Hi ha parts, carrers o zones consolidades a escala de comerç local (i gestionat per immigració) i altres parts on el teixit ciutadà s'ha fet fort quant a resistència política i poder de l'agència veïnal. Hi ha associacions de veïns, xarxes d'escoles, centres tutelats i col·lectius de ciutadans que lluiten diàriament per mantenir la sobirania i heterogeneïtat que dóna consistència al seu barri enfront de mecanismes de substitució o inversions immobiliàries.

D'altra banda, hi ha també tota una zona molt més turística, l'associada a l'**eix cultural** d'institucions (MACBA, CCCB, FAD, La Capella, Filmoteca) que passa per la rambla del Raval, nou espai destinat a l'oci nocturn i hostalatge de turistes d'alts ingressos, com és el cas de la torre Hotel Barcelona. Si bé no es pot parlar d'una gentrificació homogènia com ha estat el cas del Poblenou (substitució del sector fabril per a l'ús financer), sí que de manera més parcial es pot parlar de renovació urbana i esponjament, tal com també s'ha donat a la zona de Santa Caterina confrontant al Born, totes dues zones sotmeses a les polítiques de renovació i rehabilitació dels immobles deteriorats o abandonats al centre de la ciutat per a turistes o bé la inclusió d'equipaments culturals i l'inici d'un procés de transfiguració d'usos: comercials, entreteniment, turístics, culturals, destinats a un grup de població pertanyent a un mateix entorn cultural.

Així ho explica l'Ajuntament de Barcelona en el projecte d'esponjament o ventilació de zones altament denses del Raval:

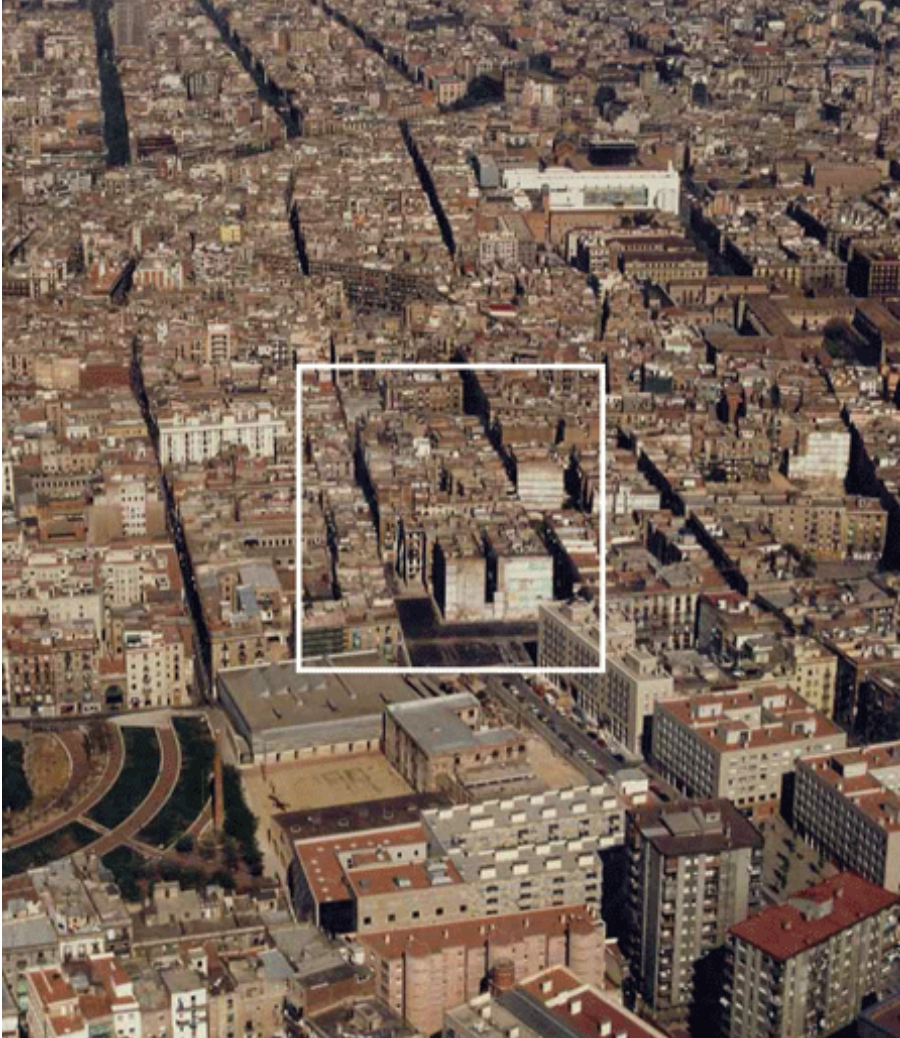
“En la concreció de l'objectiu de crear nous espais públics, el **PERI del Raval** proposava, com a principal actuació, l'obertura d'un gran espai de més de 200 m de llarg per 56 m d'amplada, que es convertís en l'eix central de l'entramat urbà del barri. El projecte s'anomenà **Pla Central del Raval** i van ser afectades **cinc illes de cases entre els carrers de l'Hospital, de Sant Pau, de la Cadena i de Sant Jeroni, aquests dos últims desapareguts**. Els habitatges de l'àrea afectada presentaven unes condicions d'habitabilitat molt precàries i quasi la meitat dels pisos estaven desocupats. Els residents afectats van ser real·lotjats majoritàriament en els habitatges públics que es van construir als dos carrers que obren i tanquen la Rambla: Maria Aurèlia Capmany i Sant Oleguer.”

Del PERI del Raval al Pla de Barris del Raval Sud (pàg. 3). Ajuntament de Barcelona, Publicacions del Pla de Barris del Raval Sud.

El projecte de la rambla del Raval va generar un buit que actualment fa 317 m de llarg per 58 m d'ample. La seva superfície equival a uns 18.300 m² que, com a espai públic, es disposen en forma de passeig central amb bancs i arbrat peri-

metrals seguits d'un carril bici. Les 5 illes d'habitatges enderrocades equivalen a 62 edificis ja desapareguts, i que van forçar els seus inquilins a traslladar-se a pisos propers o bé a la perifèria de la ciutat. En la imatge següent s'assenyalen els edificis afectats per tal obertura.

Figura 20. Teixit edificatori precedent a l'obertura de la rambla del Raval

Font: *Del PERI del Raval al Pla de Barris del Raval Sud*. Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Publicacions del Pla de Barris del Raval Sud.

El fenomen d'esponjament i substitució del teixit confrontant l'anomenat *eix cultural* del Raval es va produir amb tanta rapidesa i intensitat que aquesta part del barri va ser escena de diversos documentals sobre l'especulació immobiliària, d'una banda, i sobre la pressió sobre la població que es resistia a ser substituïda i desplaçada a habitatges protegits en barris perifèrics de la ciutat, de l'altra. El documental *De nens* del cineasta traspassat Joaquim Jordà i el documental *En construcción* són una mostra perfecta de la lluita entre els poders de les polítiques urbanes subordinades als interessos econòmics del mercat immobiliari especulatiu i entre el teixit associatiu i solidari d'una població que va ser protagonista del canvi d'escenari dels seus carrers i dels anomenats *plans d'higienització*.

Així ho explica el seu director en una entrevista:

“Ocurre en muchísimas ciudades europeas donde junto al centro histórico-administrativo-político suele haber un barrio popular que incomoda por sus trapos sucios. Hay una tendencia a llevárselos a la periferia. A eso se le suele llamar planes de higienización. Y ésa es la idea hoy: quitar rincones porque generan suciedad. Y mi película trata de eso: de la gente que necesita los rincones de la ciudad para vivir. Si se los quitan, les quitan su hábitat.”

Guerín, “En construcción, de José Luis Guerín” (2004).

En la imatge següent (figura 21), més propera a l'estat actual, es fan visibles les operacions d'higienització o obertura de buits. A part de la rambla del Raval, es pot apreciar el buit creat al voltant de l'hotel que queda just a la dreta de la Rambla i l'operació de l'eixamplament del carrer de Robadors just darrere de l'hotel i del solar adjacent de la Filmoteca de Catalunya.

Actualment el Raval té una població nacional molt envellida i un alt percentatge de població immigrada procedent de països extracomunitaris, i el procés d'incorporació de l'immigrant al mercat laboral es veu molt dificultat. Encara més, quan l'accés a l'habitatge no és fàcil. La inserció es dona més fàcilment en petites comunitats i pobles perifèrics que no pas a la gran ciutat, on proliferen les ocupacions de serveis terciaris i de tecnologia. El resultat de tipus d'ocupació que es donen amb més facilitat en aquests tipus de barris són els basats en el servei domèstic (treballs d'assistència a les persones, l'ocupació en comunitats de veïns, personal de neteja), treballs que normalment no es veuen regulats en matèria fiscal i que contribueixen a l'arrelament de la classe subalterna i la seva dificultat per sortir d'ella mateixa. El comerç ètnic i la seva llibertat d'horaris, situat tant en circuits turístics com en carrers més comercials (adrogues ètniques, bugaderies, locutoris i cibercafès, barberies i perruqueries), o bé en ocupacions no previstes fiscalment com és el servei a tercers (personal de cures a gent gran, de companyia, de neteja), ocupacions precàries o degradants que contribueixen a la marginalització de l'espai, la renovació urbana i els mecanismes d'esponjament han donat lloc a l'abundància i emergència de buits urbans.

De nens (2004)

Documental de Joaquim Jordà. No disponible en línia. Es tracta d'un documental de denúncia social sobre la sentència d'un cas de pederàstia i pedofília situat al barri del Raval de Barcelona el 1997. Per mitjà d'aquest cas, Joaquim Jordà explica la història del Barri Xinès de Barcelona, des de la transició fins avui dia, i la seva resistència a ser esborrat i convertir-se en el Raval. El cineasta denuncia el sistema judicial associat al poder polític, que va sentenciar el 2001 a presó preventiva diversos veïns del barri no implicats en el cas, sinó pel fet de ser el grup motor de col·lectius veïnals que plantaven cara a l'Ajuntament davant els nous plans urbanístics.

Figura 21. Buit urbà de la rambla del Raval

Font: *Del PERI del Raval al Pla de Barris del Raval Sud*. Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Publicacions del Pla de Barris del Raval Sud.

En construcció (2001)

Documental de José Luis Guerin. Es tracta d'un documental dirigit per J. Luis Guerin i diversos alumnes de la Universitat Pompeu Fabra que durant 1998 i 2000 van rodar escenes del barri del Raval en transformació urbana. El treball dona veu a la memòria popular dels testimoniatges que com a habitants van sofrir els efectes de la destrucció del Barri Xinès de Barcelona. El documental mostra la pressió que exerceixen agents promotors immobiliaris per reemplaçar un grup de persones (gent gran, immigrants) per un altre (famílies benestants o grups de negocis).

En construcción, tràiler.

Els buits generats pel procés de transformació i obres d'higienització es traduiran en espais de possibilitat per a habitatges (o infrahabitatges), que com a habitacles d'emergència proporcionaran recer a les onades migratòries novvingudes i crearan situacions temporals d'apropiació de solars abandonats, d'ocupació efímera, d'obres en construcció, intersticis no visibles que allotjaran persones i xarxes de relacions en situació de marginalització.

Joan Subirats i Joaquim Rius així ho descriuen en la investigació *Del Chino al Raval: cultura y transformació social en la Barcelona central*:

“Con la entrada de nueva población, el Raval recupera muchos lugares para vivir que habían ido quedando arrinconados en años anteriores y se vuelven a dar situaciones que parecían definitivamente superadas tras los años de alta densidad del barrio, en los años cincuenta o sesenta. Así, vuelven a entrar en el mercado **infraviviendas abandonadas** o marginales, encontramos situaciones de amontonamiento en los habitáculos, se recuperan densidades poblacionales perdidas, entre fuertes olas de inmigrantes, que en esta ocasión tienen orígenes, colores, idiomas y religiones diversas. Los nuevos habitantes llenan los espacios no transformados y detienen o ralentizan la incorporación de capital privado a las dinámicas de cambio, a causa de los interrogantes que plantea este cambio súbito y no previsto. Algunas personas identifican un peligro: que el Raval se cierre en sí mismo y que genere fronteras entre el barrio y su entorno, que se convierta en un gueto y se refuerce su marginalidad y estigmatización (las HLM francesas serían un ejemplo de ello).”

Subirats i Rius, *Del Chino al Raval: cultura y transformació social en la Barcelona central* (pàg. 25, 2006).

En l'informe de Subirats i Rius (2006) s'indica per mitjà de la taula següent (taula 1) que durant el 2004 el 48% de la composició del barri era ja de nacionalitat estrangera. El col·lectiu pakistanès arribava gairebé a un 30%, seguit per la població amb nacionalitat espanyola i per l'equatoriana. La immigració del Marroc i les Filipines representa també una població molt significativa.

Taula 1. Nacionalitats dels immigrants al Raval (segons nord o sud, 2002)

	Raval Sud	Raval Nord	Raval	Proporció nació / immigrants
Espanya	407	613	1.020	12,28%
Guiris residents	290	546	836	10,06%
Resta d'Europa	68	158	226	2,72%
Pakistan	989	1.371	2.360	28,41%
Filipines	113	619	732	8,81%
Resta d'Àsia	242	304	546	6,57%
Marroc	209	386	595	7,15%
Resta d'Àfrica	73	106	179	2,15%
Equador	237	695	932	11,22%
Resta d'Amèrica	337	543	880	10,59%
Apàtrides / No consta	1	1	2	0,02%
Total immigrants	2.966	5.342	8.308	100%
% sud/nord sobre total Raval	37,85%	64,30%	100%	

Font: Subirats i Rius (2006, pàg. 24). *Del Chino al Raval. Cultura y transformació social en la Barcelona central*.

De manera paral·lela al fenomen de la immigració i al procés d'higienització urbana, un altre flux poblacional entra a formar part de la composició veïnal del barri. Es tracta d'un altre col·lectiu menys visible, però igual de significatiu, que arriba més tard que la immigració però que és producte de la primera fase

dels processos de gentrificació. Es tracta de grups d'estudiants Erasmus que entren a la ciutat de manera temporal, d'artistes i professionals liberals a la recerca d'un lloguer barat i una xarxa de relacions de proximitat.

“De procedencias distintas (muchos de ellos, extranjeros), ocupan espacios muy distintos, generan dinámicas diferentes a las que generan los residentes tradicionales y aportan maneras de hacer, utilizan referencias, tienen discursos o incluso marcos cognitivos que los sitúan en posición propia frente a los dilemas en juego en los ya nombrados procesos de transformación del Raval. Muchas veces sus opiniones, sus acciones, apuntan o ayudan a legitimar o deslegitimar los cambios y las alternativas que se van produciendo en el barrio. Podríamos decir que si lo miramos retrospectivamente podríamos considerar positiva su presencia, ya que evita la estricta bilateralidad entre la transformación económico-cultural, y la transformación inmigrante que se podría haber ido dando y acentuando en los últimos años. También es cierto que, si su presencia fuera mayor, podrían desarrollarse dinámicas de parquematización conocidas en otros lugares (el Soho de Nueva York o el barrio de la Ribera podrían ser ejemplos de ello).”

Subirats i Rius, *Del Chino al Raval: cultura y transformación social en la Barcelona central* (pàg. 25, 2006).

4. Consideracions per a un urbanisme integrador

Enfront dels fenòmens de segregació provocats per polítiques urbanes com ara les esmentades, és necessari concloure destacant el paper i la responsabilitat que recau de manera fonamental sobre la pràctica de l'urbanisme. Les polítiques d'integració que passen per qüestions i sistemes socials i econòmics no es poden deslligar d'una intervenció adequada urbana que estigui associada al sistema rehabilitador de l'estructura social.

La responsabilitat que té l'urbanisme de buscar elements que puguin facilitar la integració laboral del col·lectiu immigrant s'haurà de donar, doncs, tant en el pla de l'estructura social com en el pla físic de la ciutat.

“Cualquier intervención que se plantee la ciudad para resolver patologías sociales tales como la tendencia a la marginación de una comunidad o de un barrio, la inseguridad ciudadana, el vandalismo, la ocupación de locales, etc., **sólo tiene solución si se actúa de forma simultánea en el medio físico y espacial del entorno**, sin que pueda centrarse la acción en los problemas concretos olvidando las causas y concausas que contribuyen a este fenómeno.”

Rodríguez, *Inmigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona* (pàg. 8, 2002).

Diversos urbanistes i investigadors en estudis urbans han definit algunes línies estratègiques necessàries pel que fa a afavorir la integració des d'un projecte urbanístic. A continuació destaquem alguns factors que, per ordre de prioritat, responen al procés que acompanya la integració de la persona immigrada:

- **L'espai de l'habitatge:** amb la finalitat de resoldre el preu d'accés a l'habitatge de lloguer és imprescindible ampliar les tipologies edificatòries i atendre propostes flexibles que es puguin adaptar amb el temps a allotjar unitats familiars variables i creixents (arribada de la família de l'immigrat, per exemple). També cal evitar en la mesura del possible els agents intermediaris en qüestions de lloguer que poguessin generar operacions d'especulació o *mobbing*.
- **L'accés al treball:** una planificació urbanística que hagi zonificat o especialitzat excessivament els barris com a residencials o productius potenciarà una segregació i discriminació dels usuaris a accedir a aquests barris a la recerca d'ocupació, fomentaria la no-compenetració d'usos i diferenciaria el tipus de treballadors. La mobilitat en qüestió de transport també serà un factor decisiu que influirà en l'elecció del lloc d'habitatge segons un transport que faciliti o compliciti l'accés al lloc de treball.
- **El sistema d'equipaments públics:** vincular l'habitatge i el treball amb una xarxa d'equipaments públics és necessari per a establir uns estàndards mínims que reparteixin els serveis d'assistència mèdica, d'educació, de ser-

veis socials, ben distribuïts i repartits equitativament segons les necessitats detectades, evitant deixar sense assistència la població immigrant, que veuria degradada la seva situació i quedaria fora del sistema.

- **L'espai públic urbà:** proposar-lo com a xarxa d'espais que fomentin la capacitat de trobada i generin possibilitats de contacte propiciant la confiança i la copresència, és a dir, situacions compartides.
- **La participació del teixit social:** com a eina i exercici d'integrar diferents punts de vista i projectar (dissenyar) juntament amb els ciutadans evitant que aquests es converteixin en simples receptors de l'espai.

En *Immigración y política urbana en la región metropolitana de Barcelona* es descriu l'accés al treball i la comunicació entre treball i lloc de residència com a factors decisius pel que fa a integrar o segregar col·lectius de població.

“En la búsqueda de soluciones se establecen cuáles han de ser los requisitos para hacer frente a las necesidades de la vivienda para inmigrantes, entre los que destacan el alquiler a precio moderado, su comunicación con el centro urbano –dado que el coste del transporte dificulta la movilidad y limita al inmigrante para encontrar un trabajo adecuado–, además, debe evitarse la aglomeración, diseminando los colectivos y contribuyendo a la integración, evitando la creación de guetos.”

Rodríguez, *Immigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona* (pàg. 9, 2002).

D'altra banda, també cal concloure amb les aportacions teòriques que ja en els anys seixanta integraven la capacitat d'agència de ciutadà en el procés de configuració del seu propi espai. **Jane Jacobs** (1916-2006), activista i investigadora canadenca, va crear un punt de ruptura dins del camp de la sociologia i de l'urbanisme crític. Defensant la informalitat, l'autogestió i el dret a garantir unes condicions d'habitabilitat que facilitessin la inclusió dels col·lectius més discriminats a la ciutat (immigració, sense sostre, dones), va apuntar la necessitat de **combinació d'usos** amb la finalitat de promoure el moviment lliure, la confiança i el contacte entre persones de condició diversa a l'espai de la ciutat.

El 1961 va publicar *Muerte y vida de las grandes ciudades (The death and life of great American cities)*, una compilació d'observacions metodològiques i crítiques que posarien sobre la taula el valor de conceptes com la **confiança** i les **situacions de contacte** a la ciutat. Per a ella, la ciutat s'entén com un encreuament de pràctiques espacials i usos espontanis, informals, xarxes afectives, relacions entre habitants que viuen en condicions molt diferents. Les formes d'organització informal (no dissenyades de dalt a baix) o mecanismes grupals deriven en formes de contacte públic per a fomentar la convivència i la confiança amb la finalitat d'evitar la discriminació i la segregació residencial. L'urbanisme hauria de potenciar, doncs, un disseny urbà que busqués l'equilibri entre la vida pública i la vida privada. Per tot això, Jacobs proposa algunes condicions que ella denomina “generadors de diversitat” per a afavo-

rir la diversitat i multiculturalitat urbana, és a dir, les potencialitats d'inclusió de grups marginats, entre aquests el col·lectiu immigrant. Aquests generadors de diversitat estan resumits en els quatre punts següents:

1) La **combinació d'usos primaris**. Garantir la copresència a l'espai, és a dir, fomentar recorreguts als carrers per mitjà d'horaris i necessitats diverses però amb la possibilitat d'utilitzar equipaments i espais en comú.

2) La **tornada a la petita escala**. Evitar llargs recorreguts i augmentar la possibilitat d'escollir un recorregut urbà o un altre amb la finalitat de promoure un espai urbà visible i defensable. La capacitat d'escollir i la connectivitat entre els espais són dos aspectes bàsics en els estudis de sintaxi espacial.

3) La **concentració enfront de la dispersió**. Evitar els teixits d'edificació dispersa i els habitatges unifamiliars aïllats per a obtenir una densitat alta de persones.

4) **Reutilització del parc habitacional** de segona mà. La recuperació i rehabilitació d'edificis antics i buits s'hauria de potenciar per a donar recer a molts dels nouvinguts que no poden accedir a un habitatge de lloguer, i fomentar així la varietat tipològica d'habitatge segons necessitats temporalment diferents. Aquí es podria incloure l'habitatge subvencionat, però també l'ocupació temporal.

Jacobs es preocupa per formes de regeneració i sustentació de barris que siguin integradores d'una diversitat màxima. Va exercir una forta crítica a visions massa parcials habituals dels anys cinquanta als Estats Units quan una gran quantitat de moviments socials es llançaven als carrers per frenar substitucions de barris i comunitats de barris guetitzades.

"El urbanizar para la vitalidad debe estimular y catalizar la mayor gama y cantidad posible de diversidad entre los usos y entre las personas a lo largo de cada uno de los distritos de una gran ciudad; ésta es la base subyacente de la fuerza económica, la vitalidad social y el magnetismo de una ciudad. Para conseguir esto, los urbanistas deben diagnosticar qué falta en cada lugar para generar la diversidad, y buscar después cómo ayudar a cubrir la falta."

Jacobs, *Muerte y vida de las grandes ciudades* (pàg. 446, 2011).

Recordar Jacobs no és més que posar en alerta el perill que representa tapar la diversitat d'una ciutat i empobrir-la. Allargar la mà a altres maneres de fer procedents d'un urbanisme que tant ha segregat, que tant ha discriminat, és donar un vot de confiança més al potencial inclusiu de l'urbanisme per a satisfer les necessitats bàsiques a tot aquell que està exclòs o apartat del sistema dominant de la ciutat global.

Resum

Aquest mòdul vol situar les principals dinàmiques de transformació urbana en relació amb el fenomen de la immigració a la ciutat global. Per a això hem considerat necessari partir de proposar un canvi de mirada respecte a la idea de *ciutat*.

Entendre la ciutat des d'una altra perspectiva, la metabòlica, permetrà analitzar el paper de la ciutat global i les seves conseqüències regressives potenciadores de moviments de fluxos (sia de capitals energètics, econòmics o de persones) establint relacions de dependència i polarització social. Comprendre que el balanç dels fluxos migratoris manté una relació estreta amb la demanda de recursos ambientals i la petjada ecològica d'una ciutat és un dels propòsits principals que presentem en els dos primers apartats.

El tercer apartat se situa en un canvi d'escala, a la mateixa ciutat. Així s'incideix en les polítiques urbanes de segregació que posen en dubte l'ús democràtic de l'espai públic i donen lloc a noves fronteres urbanes generadores de discontinuïtat i desplaçament del col·lectiu immigrant. El cas de Ciutat Vella i el barri del Raval a la ciutat de Barcelona ho exemplifiquen.

Enfront d'experiències properes de gentrificació concloem, al darrer apartat, amb algunes consideracions que fomentaran un urbanisme integrador, potenciador de la barreja, multiplicitat i diversitat en les seves múltiples escales, és a dir, tipològica, d'usos i de persones. En aquest últim punt es troba, doncs, la responsabilitat de la disciplina urbanística i arquitectònica quant a la relació entre el pla físic i les relacions d'inclusió o exclusió entre persones.

Bibliografia

Appadurai, A. (2000). "La aldea global". Seccions de *La modernidad descentrada*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

Aramburu Otazu, M. (2002). *Los otros y nosotros: imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

Arendt, H. (1993 [1958]). *La condición humana*. Barcelona: Paidós.

Augé, M. (1993). *Los 'no lugares': espacios del anonimato: una antropología de la sobremodernidad*. Barcelona: Gedisa.

Bauman, Z.; Tudó, E.; Sampere, J. (2006). *Confianza y temor en la ciudad; vivir con extranjeros*. Barcelona: Arcàdia

Borja, J.; Muixi, Z. (2001). *L'espai públic: ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Burzynsky, E. Pàgina web oficial del treball de l'autor.

Caldeira, T. P. do R. (2008). *Democràcia i murs: noves articulacions de l'espai públic*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Davis, M. (2008). *Planeta de ciudades miseria*. Madrid: Foca. Resum en línia.

Debord, G.; Pardo, J. L. (1999 [1967]). *La sociedad del espectáculo*. València: Pre-textos.

Delgado, M. (2005). *Elogi del vianant: del "model Barcelona" a la Barcelona model*. Barcelona: Edicions de 1984.

Delgado, M.; Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (eds.) (1997). *Ciutat i immigració*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Guerín, J. L. (2004). 'En construcció', de José Luis Guerín". Entrevista publicada en *El País* el 25 de juny de 2004.

Global Footprint Network; ZSL Living Conservation. Es pot trobar en castellà: *Informe Planeta Vivo 2006*.

Jacobs, J. (2011 [1961]). *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Madrid: Capitán Swing.

Kapuscinski, R.; Gabilondo, I.; Universitat Ramon Llull (2007). *Kapuscinski, la voz del otro*. Barcelona: Trípodos.

Lefebvre, H. (1972 [1970]). *La revolución urbana*. Madrid: Alianza.

Lefebvre, H. (1978 [1968]). *El derecho a la ciudad*. Madrid: Península.

Lipovetsky, G. (1986). *La era del vacío: ensayos sobre el individualismo contemporáneo*. Barcelona: Anagrama.

Mitchell, W. J. T. (1992). *Art and the public sphere*. Chicago: University of Chicago Press.

Nadeu, F. (2012). "Las barracas del siglo XXI surgen en pleno 22@. Cientos de familias malviven en chabolas en naves viejas y solares abandonados". *El Periódico* (6 de març de 2012).

Naredeo, J. M. (2000). "Ciudades y crisis de civilización". *Boletín Ciudades para un Futuro más Sostenible* (núm. 15, pàg. 174-177). Madrid: Instituto Juan de Herrera. Publicat originalment a *Documentación Social* (núm. 119, abril-juliol 2000).

Naredeo, J. M. (2004). "Bases sociopolíticas para una ética ecológica y solidaria". A: Diversos autors. *La globalització dels drets humans*. Madrid: Ed. Talasa.

Pla de Barris del Raval Sud. Del PERI del Raval al Pla de Barris del Raval Sud. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Publicacions del Pla de Barris del Raval Sud.

Ponce Solé, J. (2002). *Poder local y guetos urbanos: las relaciones entre el derecho urbanístico, la segregación espacial y la sostenibilidad social*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals.

- Roca, A.** (2002). "En pos del horror ordenado: Lecciones congoleñas".
- Rees, W.; Wackernagel, M.** (2001). *Nuestra huella ecológica: Reduciendo el impacto humano sobre la Tierra*. Santiago de Chile: Editorial Lom ("Ecología y medio ambiente").
- Rodríguez, E.; Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals** (2002). *Immigración y política urbana en la Región Metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals.
- Rogers, R.; Gumuchdjian, P.** (2000). *Ciudades para un pequeño planeta*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili.
- Rueda, S.** (2009). "Metabolismo urbano: la ecuación de la sostenibilidad". A: *Cambio global España (2020)/50. Programa ciudades: Hacia un pacto de las ciudades Españolas ante el cambio global* (pàg. 174-177). Madrid: CCEIM, Fundación Universidad Complutense de Madrid.
- Sassen, S.** (1996). *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Nova York: Columbia University Press.
- Sassen, S.** (1997). "Ethnicity and space in the global city: a new frontier?" A: M. Delgado (ed.). *Ciutat i immigració. Debat de Barcelona (II). Urbanitats* (pàg. 209-225). Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.
- Sassen, S.** (1999 [1991]). *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba. Parcialment reproduït i resumit en línia.
- Smith, N.** (1996). *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. Londres: Routledge.
- Subirats, J.; Rius, J.** (2006). *Del Chino al Raval. Cultura y transformación social en la Barcelona central*. Barcelona: CCCB/UAB/IGOP.
- Wirth, L.** (1938). "El urbanismo como forma de vida". A: Á. Pérez; M. Fernández Martorell; J. M. Álvarez Flores (1988). *Leer la ciudad: ensayos de antropología urbana* (pàg. 29-53). Barcelona: Icaria.
- Zanini, B.** (1997). *Significati del confine: i limiti naturali, storici, mentali*. Milà: Bruno Mondadori.